

RETUR
Universitetsforlaget
Abonnementssavdelingen
Postboks 2959 Tøyen
0608 Oslo

HISTORISK TIDSSKRIFT

BIND 71 • NUMMER 2 • 1992

INNHold

ARTIKLER

Forsvarsminister Quisling og den indre militære sikkerheten

Av Nils Ivar Agøy

123

Bankkrise, bankstruktur og bankpolitikk i Norge i mellomkrigstiden

Av Helge W. Nordvik

170

DOKTORDISPUTAS

The United States and the Cold War in the High North

Opposisjoner til Rolf Tamnes

Førsteopponent Geir Lundestad

Annenopponent Helge Ø. Pharo

Et tilsvær fra Rolf Tamnes

193

203

218

NYE BØKER – MELDINGER

Berge Furre: Soga om Lars Oftedal. Politikeren Lars Oftedal

Av Rolf Danielsen

225

Berge Furre: Soga om Lars Oftedal. Berge Furre som kirkemissærer

Av Bernt T. Oftestad

230

Jan Eivind Myhre: Oslo bys historie, bind 3, Hovedgaten Christen

Av Finn Erhard Johannessen

Knut Kjelstadli: Oslo bys historie, bind 4, Den delte byen fra 1900-1945

Av Ola Svein Stugu

Fritz Hodne: God Handel. Norges Handelstands Forbund gjennom 100 år

Av Per Fuglum

MEDDELSER

Arkivutdanning ved Universitetet i Oslo

Historikerdagene i Tromsø

INFORMASJON

Innkommne bøker til HT. desember 1991 – mars 1992

UNIVERSITETSFORLAGET

ISSN 0014-2575

HISTORISK TIDSSKRIFT

BIND 71 • NUMMER 2 • 1992

INSTITUTE FOR
OKKUPASJONSHISTORI

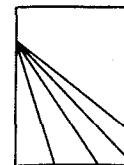
101649

UNIVERSITETSFORLAGET

det i andre kan være nok med mer summariske presentasjoner. Det viktigste er at bøkene blir kjent gjennom Historisk tidsskrift, som har et informasjonsansvar overfor fagfeller landet over. Vi vil med dette be om kollegers hjelp til å skjøtte denne oppgaven.

Et nasjonalt fagtidsskrift som vårt må reflektere det som skjer i det norske historikermiljøet. I tillegg bør det bidra til å holde norske historikere ajour med fagutviklingen utenfor vår snevre krets. Dessuten bør vi vise interesse for den faglige gehalt eller kvalitet i samfunnets bruk av vårt fag: i skolen, i media, og f.eks. ved museene.

Om vi i noen grad skal kunne gjennomføre et slikt program, er vi helt avhengige av de historikermiljøene tidsskriftet primært henvender seg til. Det er disse miljøene som til syvende og sist står for innhold og kvalitet. Vi håper det fortsatt skal bli et tjenlig redskap for vårt fag, og ser fram til et godt samarbeid med kolleger landet over.

ARTIKLER

HISTORISK TIDSSKRIFT 2/1992 – ISSN 0018-263x

Forsvarsminister Quisling og den indre militære sikkerheten

NILS IVAR AGØY

Quisling gjorde mer for å ruste det norske forsvaret til kamp mot 'indre fiender' enn noen annen forsvarsminister i mellomkrigstida. Trass motstand fra bl. a. kommanderende general utnyttet Quisling sitt intime forhåndskjennskap til de hemmelige militære sikkerhetstiltakene ikke bare til å utvide dem, men også til å få gjennomført endringer som ville gjøre det mulig for ham å misbruke sikkerhetsstyrkene for sine egne formål. Planer for en ulovlig militæraksjon under Quislings ledelse er da også funnet i Forsvarsdepartementets arkiv.

... statsråd Quisling i den stilling han sitter idag er den farligste mann i landet.
– Fredrik Monsen i Stortinget 29. juni 1932

Det samme syn som ligger til grunn for Nordisk folkereisning kommer frem i alt det som er foretatt eller foretas fra det nuværende Forsvarsdepartement. Ja, en kan lese det så å si i budgettet.
– Børge Olsen-Hagen i Stortinget 4. mai 1932

Var det virkelig så at jeg ville avskaffe [folkestyret], hvorfor besørget jeg ikke det da jeg som forsvarsminister satt med myndigheten over landets militærmakt og med letthet kunne ha gjort det?
– Vidkun Quisling i valgiale september 1933

Vidkun Quisling satt som norsk forsvarsminister i en regjering utgått fra Bondepartiet fra 12. mai 1931 til 3. mars 1933. Hans innsats i stillingen er blitt ulikt vurdert. Mange kommentatorer har oppfattet ham som passiv, flere endog som uinteressert i departementets sakfelt.¹ Det

1 Sverre Hartmann: *Fører uten folk: Quisling som politisk og psykologisk problem* (Oslo: Tiden 1959): 142; Bjørn Vidar Gabrielsen: 'Vidkun Quisling som norsk forsvarsminister': 197–205 i *Norsk Militært Tidsskrift* 4/1969 (heretter: Gabrielsen 1969): 203; Hans Fredrik Dahl: *Vidkun Quisling: En fører blir til* (Oslo: Aschehoug 1991): 168.

Uinteressert: Otto Ruge, referert i Eidsivating lagstols landssvikavdeling: *Straffesak mot Vidkun Abraham Lauritz Jonsson Quisling* (Oslo 1946; heretter: Straffesak): 235; Oddvar Høidal: *Quisling: A Study in Treason* (Oslo: Universitetsforlaget 1989. Også utgitt i norsk utgave 1988: *Quisling: En studie i landssvik*): 114; Gabrielsen 1969: 204; Asbjørn Lindboe: *Fra de urolige tredveårene* (Oslo: Tanum 1965): 180.

falt i hans lodd å administrere forsvaret i en økonomisk krisetid, og han gjorde dette uten å kjempe like energisk for sine budsjettkroner som enkelte andre departementssjefer. Han var dessuten taus og innesluttet. Før personmotsetningene i regjeringen tok overhånd, sa Quisling svært lite på regjeringskonferansene. Ellers har han hatt ord på seg for å ha vært en dyktig fagstatsråd.² Denne karakteristikken har for en stor del støttet seg på en uttalelse fra hans statsrådkollega, Jon Sundby, som i 1959 sa at han, og trolig også de fleste andre regjeringsmedlemmene, hadde hatt inntrykk av 'at Quisling var en dyktig forsvarsminister i den daglige administrasjonen.'³ Sundby presiserte at han uttalte seg uten å ha 'noe større kjennskap til det'. Generelt gjelder at kommentatorene i svært liten grad har gått inn på detaljer i Quislings embetsførsel, eller har konsultert de kildene som gir opplysninger om dem, først og fremst forsvarsdepartementets arkiv og militære arkiver.

Den mer rutinemessige delen av hans embetsutøvelse er for øvrig blitt fullstendig overskygget av andre affærer. Quisling kom i høy grad i offentlighetens søkelys. Den nye forsvarsordningen med etableringen av frivillig militærutrustning ('Leidangen'), 'pepperoverfallet' på Quisling i februar 1932, hans angrep på arbeiderbevegelsen under trontaledebatten samme år ('Quisling-saken'), Menstad-saken, Kullmann-saken, de interne rivningene i regjeringen 1932–33: alt vakte stor oppmerksomhet og gjorde Quisling til en stadig mer omstridt person.

Dette siste er nok en del av forklaringen på det i og for seg overraskende forhold at departementsarkiver og militære arkivalia i så liten grad har vært utnyttet av Quisling-forskningen. De nevnte sakene har etterlatt seg store mengder av trykt og lett tilgjengelig materiale, mens f.eks. militærarkivene til dels har vært både vanskelig tilgjengelige og vanskelige å orientere seg i. Dessuten har Quisling-forskerne gjerne nøstet trådene fra okkupasjonstidshistorien og bakover, og blitt ledet til alt stoffet som har med NS og dets forløpere å gjøre, igjen belyst i trykt materiale og rikelig supplert fra privatarkiver. Slik sett er det kanskje forklarlig at de ikke har følt seg kallet til å starte en leting på det uvisse i omfattende offentlige arkiver. Men etter mitt syn kan man ikke gi noe korrekt bilde av Quislings statsrådtid uten å gå inn også på de sidene av hans embetsførsel som ikke vakte offentlig furor.

I denne artikkelen skal vi undersøke Quislings virksomhet for å styrke den indre militære sikkerheten i den perioden han var norsk forsvarsminister. Quisling var den av de norske forsvarsministrene i mellomkrigstida som utviste størst aktivitet når det gjaldt å forberede samfunnet for en indre militær kamp. Anklagen om å ha vært en passiv og svak statsråd har ikke tatt hensyn til denne, for det meste hemmelige, delen av hans virksomhet.

At Quisling var sterkt opptatt av indre sikkerhet er selvsagt ikke nytt.

² Hartmann: 142, jfr.: 264. Høidal: 87, jfr. 113f., Dahl: 191.

³ Hartmann: 173.

Allerede hans kollega, justisminister Asbjørn Lindboe, festet seg ved at det var 'indre uroligheter [...] som [...] i første rekke hadde hans interesse'.⁴ Bjørn Vidar Gabrielsen har pekt på at Quisling 'og hans krets' alt før tiltredelsen ønsket 'å skape om forsvaret til et vektøy [sic] for seg og sine ideer [...] Militærstellet kunne brukes i den indre kamp, det måtte fungere som «et helt pålitelig og veltrøstet militærpoliti».' Men 'Særlig langt kom ikke Quisling og hans menn med sine planer', hevdet Gabrielsen.⁵

Med utgangspunkt først og fremst i kilder fra forsvarsdepartementet (heretter: FD) og militærretaten skal vi forsøke å vise at Quisling gikk lenger enn Lindboe hadde anelse om, og at han bevisst benyttet sin stilling som forsvarsminister ikke bare til å skjerpe den indre militære beredskapen, men også til å gjøre den bedre egnet som redskap for i et gitt tilfelle å fremme Quislings egne politiske mål. Vi gir dermed Gabrielsen rett m.h.t. Quislings intensjoner, men ikke når han konkluderer med at planene ikke kom 'særlig langt'. Vårt bilde står dessuten i en viss spenning til det Hans Fredrik Dahl gir av en mann som i utgangspunktet hadde 'en tradisjonell embetsholdning til statsrådgjeringen'.⁶ Men bildet framtrer først når enkeltopplysninger fra ulike hold sees i sammenheng og ikke minst sammenholdes med opplysninger om oppfatningene som gjorde seg gjeldende i militærretaten.

Artikkelen pretenderer ikke å gi noen fullstendig redegjørelse. Nettopp fordi de sidene av Quislings virksomhet som vakte offentlig oppmerksomhet er så fyldig beskrevet og analysert fra før, vil vi ikke komme noe videre inn på dem her. Det samme gjelder hans ideologiske utvikling og standpunkter. Målet er å utfylle, og på noen punkter modifisere, det eksisterende bildet.

Sikkerhetsstyrkene og det militære trusselbildet

Quisling var den første forsvarsminister siden 1923 som hadde et virkelig inngående kjennskap til de hemmelige militære sikkerhetstiltakene. Disse bestod først og fremst av spesielle styrker som hadde voktet det bestående samfunn mot revolusjonære anslag siden høsten 1918, da de ble etablert av Gunnar Knudsens regjering. Styrkene hadde tre komponenter: ordensvern, sikkerhetsvakter og jernbanevakter. Ordensvernet var styrker som kunne disponeres etter behov, mens sikkerhetsvaktene og jernbanevaktene

⁴ Lindboe: 63.

⁵ Gabrielsen 1969: 205, jfr. 204. Jfr. Hartmann: 118f.

⁶ Dahl: 169.

⁷ En rekke av spørsmålene som berøres m. h. t. indre militære sikkerhetstiltak og holdninger i militærretaten vil bli grundigere behandlet i en annen sammenheng. Det gjelder også de faktiske militæraksjonene i Quislings statsrådperiode. Forfatteren er takknemlig for råd fra Ottar Dahl og Nils Petter Gleditsch og for kritiske kommentarer fra Hans Fredrik Dahl.

var øremerket for vakthold av spesielle anlegg. Foruten viktige jernbaner var det snakk om militære magasiner og kontorer, kommunikasjonssentra som telegraf- og telefonsentraler og forsyningen av gass, strøm og vann. Styrkene hadde mistet sin opprinnelige improviserte karakter og var glidd inn som en rutinemessig del av den militære beredskapen.

De militære sikkerhetstiltakene hadde også en passiv side: siden 1918 var størsteparten av landets mobiliseringsbeholdninger av våpen gjort ubrukbare ved at viktige deler var fjernet.

Sikkerhetsstyrkene ble bare kalt inn når det var bruk for dem. De bestod av vernepliktige mannskaper som uten å vite det selv var plukket ut etter sosiale og politiske kriterier. De ansvarlige offiserene gjorde sitt ytterste for å unngå at fagorganiserte arbeidere eller folk som sympatiserte med arbeiderbevegelsen kom med. Helst ville man ha gårdbrukersønner fra mest mulig rene jordbruksdistrikter.

Den verstefallsanalyse som lå til grunn for beredskapsplanene, var et nøye planlagt 'nattkupp' fra arbeiderbevegelsens side. Man trodde at et slikt mest sannsynlig ville komme i forbindelse med større arbeidskonflikter e.l., når folkestemningen var opphisset. Den militære ledelsen regnet med at de revolusjonære ville kunne lamme kommunikasjonene og sette sentralmyndighetene ut av spill. Derfor var det så viktig at sikkerhetsstyrkene var desentralisert og hadde sine egne kommunikasjonsmidler og innkallingsprosedyrer. Alt etter de lokale forholdene ble det bygget opp sinnrike innkallingssystemer som skulle sikre at ordensvernet fikk sine ordre nesten uansett hva som hendte. Det var sikkerhetsstyrkenes behov som førte til at landets første landsdekkende militære radionett ble etablert.

I 1930–31 fikk revolusjonsfrykten nytt liv i militæretaten og i konservative miljøer generelt, ikke minst etter at Arbeiderpartiet radikaliserer sitt program i februar 1930. Den militære ledelsen festet lit til påstander om omfattende våpensmugling og revolusjonsforberedelser fra arbeiderbevegelsens side. Den politiske utviklingen åpnet for den skremmende muligheten at Arbeiderpartiet kunne oppnå flertall i Stortinget.

Men rundt 1930 var også det militære sikkerhetssystemet inne i en dyp krise. Mulighetene for å få et rimelig pålitelig utvalg av folk var blitt radikalt forverret. Sparepolitikken overfor forsvaret hadde ført til at det så å si ikke ble holdt øvelser ut over rekruttskoler på 1920-tallet, noe som igjen førte til at offiserene fikk mye mindre grunnlag for å vurdere den enkelte soldat m.h.t. pålitelighet. Hærordningen av 1927 innebar også at distriktsbefalet, som fortsatt for en del bodde i samme distrikt som sine mannskaper og dermed hadde lokalkunnskaper, ble sløffet fra 1930. Utvalget av mannskaper til sikkerhetsstyrkene måtte derfor ofte skje på basis av den enkelte vernepliktiges yrke eller foreldrenes sosiale status, kriterier som i noen tilfeller førte til de verste feiltakelser.

Samtidig ble det færre pålitelige å velge blant, siden arbeiderbevegelsen stadig økte sin oppslutning. En annen sak var at arbeidsmengden forbundet med de hemmelige tiltakene hadde vært en betydelig belastning på 1920-tallet. Når stabene nå var blitt sterkt redusert, økte belastningen tilsvarende.

På initiativ fra generalstaben og kommanderende general (heretter: KG) ble det rundt 1930 foretatt omfattende høringer i militæretaten om hvordan den indre beredskapen skulle kunne opprettholdes under de nye forholdene. Konklusjonen ble at man fortsatt måtte basere seg på avdelinger av utvalgte vernepliktige, ikke fordi dette var noen god løsning, men fordi man ikke hadde noe alternativ. Utvalget måtte imidlertid skjerpes ytterligere, selv om det resulterte i mindre avdelinger. Reduksjonene måtte heller kompenseres med flere og mer moderne våpen, som bombekastere og gass.⁸

KG underrettet regjeringen om at sikkerhetsstyrkene ville bli redusert, og advarte:

'Når det gjelder anvendelse av utskrevne avdelinger til å opprettholde sikkerheten innen landet er situasjonen [...] vanskelig og kan bli alvorlig. Kommanderende General har funnet det som sin plikt å gjøre oppmerksom på dette forat statsmyndighetene kan være på det rene med hvorledes forholdet ligger an og i tilfelle innrette sig efter det.'⁹

Noe tegn på at de politiske myndigheter ville bedre beredskapen kom imidlertid ikke. Noen måneder senere avslo FD en søknad om midler til å betale for at betrodd offiserer kunne reise rundt og konferere med lokalkjente, pålitelige menn om uttaket av soldater. Avslaget kom som en stor skuffelse, ikke minst fordi KG så sterkt hadde framholdt at tiltaket var uhyre viktig: 'Klikker det på dette punkt, vil hele det nuværende samfunds ordning bli feid vek, når timen er kommet.'¹⁰ Fra militært hold ble avslaget sett som det siste av en lang rekke tegn på sivil ansvarsløshet. Opp gjennom hele 1920-tallet hadde de sivile myndigheter etter den militære ledelsens mening demonstrert både unnfallenhet overfor den revolusjonære fare, og manglende forståelse for nødvendigheten av

8 Per Ole Johansen hevder på s. 38f. i *Menstad-konflikten 1931* (Oslo: Tiden 1977) at KG bestemte at det for framtiden skulle innkalles hele årsklasser under indre uroligheter, og at det skulle foretas utvalg blant soldatene først etter innkallingen. Påstanden må bygge på en misforståelse. I 1. divisjons distrikt, som er det Johansen først og fremst var opptatt av, var vanskene med å foreta et betryggende forhåndsuttak så store at KG i 1931 ikke nektet divisjonen delvis å basere sikkerhetsinnkallingene på vanlige avdelinger fra 'gode' distrikter. Dette gjaldt bl. a. IR3s ordensvern, som ble innkalt under Menstad-affæren slik Johansen skildrer i detalj.

9 Hemmelig brev fra KG til sjefen for FD av 3. juni 1930: FD 4710.

10 Konsept til hemmelig brev fra KG til sjefen for FD av 30. september 1930: GSIII 301. Se også hemmelig brev fra 5. distriktskommando (5DK) til KG av 14. august 1930; hemmelig brev fra FD til KG av 15. oktober 1930 og konsept til hemmelig brev fra KG til 1-4DK, 6DK og Festningsartilleriet av 25. oktober 1930: GSIII 301.

kraftige militære mottiltak. Det finnes mange vitnesbyrd fra 1920- og første halvdel av 1930-årene om at militæretaten følte seg sviktet av det samfunn den var satt til å forsvare.

Quislings kjennskap til sikkerhetstiltakene skrev seg fra perioden 1918–1923, da han som betrodd generalstabsoffiser hadde fulgt oppbyggingen av ordensvernsavdelingene og sikringsplanene på nært hold. Ja, det skal endog ha vært Quisling som i 1921 fikk i oppdrag å utarbeide konseptet til det mest sentrale dokumentet i sikkerhetsplanleggingen: KGs *Regler for oppsetning og anvendelse av sikkerhetsvakter, ordensvern og jernbanevakter i tilfelle av uroligheter* fra 1922!¹¹ Han var helt på det rene med at 'samfundets maktmidler og i siste instans de militære maktmidler, er det som holder samfundet sammen.'¹²

I tiden fra han vendte tilbake til Norge fra Russland i 1929 og fram til våren 1931 fikk han utmerkede kontakter i generalstaben som delte hans syn på den store betydningen av indre militær beredskap mot arbeiderbevegelsen. Det er ikke belagt at disse noen gang brakte eller ble bedt om å bringe hemmeligstemplett materiale videre til Quisling, men det er all grunn til å tro at de i alle fall i grove trekk holdt ham informert om hvordan det stod til med den indre beredskapen. Etter at han tiltrådte sin statsrådsstilling skaffet han seg raskt detaljert innsyn i de gjeldende militære sikkerhetsplanene. Blant de dokumentene han i den forbindelse fikk overlevert, var det såkalte 'Januar-PMet'.

Januar-PMet

Januar-PMet var blitt utarbeidet av nestkommanderende i generalstabens operative avdeling, kaptein Adolph Fredrik Munthe, i januar 1931.¹³

11 Quisling opplyste selv dette under landssviksaken mot ham i 1945, og det er ingen grunn til å tvile på at opplysningen er korrekt. 'Men det virkelige forhold [...] er at jeg i Generalstaben var den som hadde utarbeidet alle de militære sikringsregler i tilfelle av indre uroligheter. Det var det meg som hadde utarbeidet og meg som sto for. [...] Jeg visste jo alt som var i Generalstaben den tid.'; Straffesak: 152. Uttalelsen omhandler perioden først på 1920-tallet og Quisling kan ikke godt ha ment noe annet enn *Regler...* Hans arbeid med regelverket må ha foregått mellom juni 1921, da Quisling returnerte til Kristiania etter en periode som militærattaché i Helsingfors, og januar 1922, da han igjen forlot generalstaben for å delta i Nansens humanitære hjelpearbeid i Russland. Han var m. a. o. ikke til stede da siste hånd ble lagt på det våren 1922, men det kan meget vel ha vært han som stod bak et konsept som ble drøftet på et generalsmøte 2. februar 1922. Jfr. også St. forh. 1932, 7d: 545: '[...] jeg kjente alt, som kunde være av interesse i generalstaben, og spesielt kjente jeg alt som kunde være av interesse for [de revolusjonære]; og Quislings brev til Stortingets spesialkomité av 17. juli 1932 (her sitert etter *Quisling-saken* (Oslo: Blix 1941): 108: 'Da jeg [...] tidligere i Generalstaben hadde utarbeidet planene for det militære ordensvern [...]']

12 Quisling i brev fra FD til justisdepartementet 14. oktober 1932, sitert etter St. forh. 1933, Innst. O. IV D: 9.

13 Eksempel nr. 1, til KG, er datert 20. januar 1931: KGIVA 678. Forfatterskapet framgår av eksemplar nr. 4 i GSII 449, men PMet finnes også i usignerte utgaver. Fredrik Fagertun,

Munthe var et av de mest sentrale medlemmene i den vesle kretsen av politiske meningsfeller som samlet seg rundt Quisling fra 1930 av, det Dahl kaller 'Hafrsjordgatekretsen'. I PMet framholdt han at faren for en revolusjon i Norge var reell, trass det oppløftende resultatet av siste stortingsvalg. Nesten hele ledelsen i Arbeiderpartiet var revolusjonær, og valgnederlaget hadde trolig bare styrket de ytterliggående. En oppstand kunne både komme spontant, 'under pøbeloptøier uten bevidst plan eller ledelse', eller 'fra et revolusjonært partis ledelse og rettet mot en sittende borgerlig Regjering'. Man måtte videre regne med at Arbeiderpartiet kunne komme til å få regeringsmakten. Et revolusjonært forsøk kunne derfor komme "ovenfra" [sic] – fra en sittende Arbeiderregjering'.

PMet tok så for seg samfunnets forsvarsmidler mot en revolusjon, og fant dem sørgelig utilstrekkelige. De spesifikt militære planene forutsatte at regjeringen var borgerlig og at et kupp ikke ville komme helt uten varsel. Munthe mente tvert imot at det mest sannsynlige scenariet var at en eller begge av disse forutsetningene ville bli brutt, og at det straks burde utarbeides en ny militær plan, Plan Y, med dette for øye. En fundamental svakhet ved den eksisterende ordningen var videre at militæretatens, politiets og Samfundsvernets planer ikke var samordnet, og at det ikke var etablert noen felles ledelse for motrevolusjonen. Samfundsvernet (heretter: SV), som vi kommer tilbake til nedenfor, var en privat, militært organisert organisasjon som hadde til formål å verne det bestående samfunn mot eventuelle sosialistiske revolusjonsforsøk.

Størstedelen av PMet gikk med til å skissere hva Plan Y burde gå ut på. Når opprøret kom, skulle alle gode krefter – garnisonsavdelinger, militære sikkerhetsavdelinger, politi, SV, frivillige – samles på 'ubemerkede' steder hvor det på forhånd var lagret våpen og ammunisjon. Ledelsen skulle være militær. Det skulle være utpekt stedfortredere for alle personer med viktige funksjoner; ikke bare for militære sjefer på ulike nivåer, men også for regjeringsmedlemmer, høyere funksjonærer i departementene og kommunikasjonsstatene o.s.v.

PMet forutsatte at det revolusjonære hovedframstøtet ville komme i Oslo, og at opprørerne også ville skaffe seg kontroll over et sammenhengende område nordover fra byen; kanskje størsteparten av Akershus, Østfold, Hedmark og Oppland. For effektivt å kunne nedkjempe denne 'røde landsdel' måtte de samfunnsbevarende samle sine hovedstyrker i 'basis', 'en vel avgrenset landsdel med en pålitelig befolkning og med god

som er i noen tvil om opphavsmannen, benyttet bl. a. det usignerte eksemplaret i FD 4710 (Fagertun: *Den indre militære beredskapen i mellomkrigstida* (hovedoppgave i historie, Tromsø 1983. En sterkt forkortet utgave er utgitt som FHFS-notat 7/1984 under tittelen *Militærmakten og «den indre fiende» 1918–1940*, men for forskningsformål er den fullstendige versjonen å foretrekke.)). Det gjorde også Lars Borgersrud, som gjengir dette eksemplaret i sin helhet i *Den hemmelige hæren* (Oslo: Oktober 1978). Ingen av Quislings biografer så langt synes imidlertid å ha fattet interesse for det.

ydeevne i retning av forpleiningsartikler, hester, kjøretøier og fartøier'. Etter å ha forkastet Trøndelag ut fra strategiske og logistiske hensyn, kom Munthe til at 'basis' burde være Vestfold-Drammens-området, eventuelt Telemark og/eller Aust-Agder. Hit kunne 'hvite' tropper fra resten av det sørlige Norge transporteres. Sekundære base-områder burde etableres på Hadeland eller Ringerike og i Trøndelag.

Slagplanen for felttoget mot Oslo skulle utarbeides i generalstabens, mens de militære distriktskommandosjefene skulle legge planene for å kvele lokale revolusjonære framstøt.

Ved siden av Plan Y var et viktig anliggende å få regulert forholdet mellom militæretaten og SV. Flere linjer ble antydnet. Dersom militæret fortsatt skulle ha hovedansvaret for den indre sikkerheten, burde de i det minste samarbeide mye nærmere med SV. SV-avdelingene burde stilles under militær kommando og tas med i planleggingen. Videre måtte SV få årlige oppgaver over hvem som var tatt ut til de militære sikkerhetsstyrkene, slik at man unngikk at militæret og SV innkalte samme mann. En annen, mer radikal mulighet var at SV bevisst ble utviklet til et 'eget organ til opretholdelse av den indre sikkerhet', et 'beskyttelseskorps' i retning av de framgangsrike finske skyddskårene, antikommunistiske vern med en halvoffisiell status. Dermed ville militæretaten offisielt kunne fritas for oppgaven, og statsmyndighetene ville kunne 'si sig helt fri for befatning med saken (hvad der i mange henseender vil være en fordel).' Det nye korpset måtte i tilfelle overta etterretningen overfor de revolusjonære. Offisielt kunne organisasjonen ha som oppgave å drive frivillig militær opplæring. Munthe vedla t.o.m. et utkast til plan for en slik organisasjon.

PMet anbefalte sterkt å sentralisere ledelsen av sikkerhetstiltakene. Ideelt sett burde den tilligge enten KG eller SV, dersom da SV ble utviklet til 'beskyttelseskorps'. Men under de rådende forholdene trodde Munthe man neppe ville nå lenger enn til en komité, f.eks. med representanter for KG, justisdepartementet og SV.

PMet avsluttet med en mulig handlingsplan for å få gjennomført nyordningen. Plan Y var forutsatt å skulle utarbeides av de militære myndigheter alene, mens regjeringen nødvendigvis måtte tas med på råd når det gjaldt sentralisering av ledelsen. Kanskje, men bare kanskje, burde også spørsmålet om å reorganisere SV, presentert som et spørsmål om 'et beskyttelseskorps for grense- og kystvakter ved mobilisering', tas opp med regjeringen. Implikasjonene synes å være at de politiske myndigheter ikke burde informeres om den egentlige hensikten med korpset, og at saken kanskje best kunne ordnes i stillhet mellom militæretaten og SV direkte.¹⁴

Januar-PMet er et bemerkelsesverdig aktstykk. Imidlertid er det ikke

¹⁴ Fagertun synes å forutsette at sivile myndigheter måtte bli tatt med på råd i denne saken: Fagertun: 46.

uttrykk for 'den mest ekstreme trusseloppfatning [...] som det er mulig å finne i de militære kildene fra mellomkrigstida', slik det er blitt hevdet.¹⁵ Som vi tidligere har konstatert, var frykten for et plutselig, vel forberedt *coup de main* til stede også tidligere. Det spesielle består i at trusseloppfatningen for en gangs skyld er skildret mer utførlig og at motforholdsreglene er ført lenger enn til oppsetning av lokale ordensvernsavdelinger. Distriktskommandoene (heretter: DK), som siden 1922 hadde hovedansvaret for sikkerhetsplanleggingen, måtte nødvendigvis anlegge et lokalt perspektiv. De kunne ikke legge planer for operasjoner utenfor sitt eget område, eller for sammendragning av sikkerhetsstyrker fra flere DKer.

I SV kunne imidlertid slike planer legges, og PMet bærer da også preg av at forfatteren stod SV nær og hadde uforbeholden tillit til det. 'Basis'-tenkningen synes å ha vært overtatt derfra, og Munthe vurderte først den landsdelen SV hadde valgt som base, Trøndelag. Forestillingen om et kupp ovenfra, et nytt trekk i militær sammenheng, hadde lenge vært drøftet i SV.

PMet kan ikke uten videre avvises som feilskjær fra en uansvarlig fanatiker. Mange enkelttrekk i det finnes igjen i offisiell militær korrespondanse, og de direkte vurderingene vi kjenner, er positive. Sjefen for generalstabens operative avdeling, major William Steffens, var enig i alle hovedpunkter. Han anbefalte at plan Y ble utarbeidet, men tvilte på om Venstre ville gå med på å omdanne SV til et skyddskår. Også en regimentssjef som fikk PMet til utlån erklærte seg helt enig i det. Munthe hadde mer enn ti års fartstid i generalstabens og kjente den ut og inn. Han må ha visst utmerket godt hvordan hans overordnede tenkte, hvilke synspunkter som kunne tenkes å vinne tilslutning og hvilke ikke. Hans sentrale verv i Hærens fastlønte Officerers Landsforening gjennom hele 1920-tallet, bl. a. som redaktør av foreningens blad *Vor Hær*, må også telle med. Selv om Munthe hørte hjemme på en ideologisk fløy, var få bedre informert enn ham når det gjaldt hva som rørte seg i offiserskorpset. Når han foreslo tiltak som nødvendigvis ville kreve medvirkning fra en lang rekke av hans kolleger, må vi kunne anta at tiltakene ikke gikk helt på tvers av holdningene i offiserskorpset.

PMets skjebne ble like fullt omskiftelig. Det ble skrevet mens Ivar Bauck, Munthes sjef gjennom mange år, var KG. Bauck rakk imidlertid ikke å gjøre noe med saken før han falt for aldersgrensen 12. februar 1931. Hans etterfølger ble en person med helt andre synspunkter, Kristian Laake fra Skedsmo. Den overraskende utnevnelsen av Laake ble i vide kretser oppfattet som politisk, ikke militært begrunnet; man mente regjeringen ønsket en medgjørkelig KG når forsvaret skulle skjæres ytterligere ned. Laake var aktiv venstremann og en av hovedmennene bak regjeringen Mowinckels forslag til ny hærordning. Hvor mye av innholdet han personlig stod inne for, vet vi ikke, men han uttalte med styrke at det

¹⁵ Fagertun: 38.

måtte være de militære myndigheters plikt lojalt å bøye seg for politikernes vurderinger.

Laake hadde tjenestegjort i generalstaben, men forlot den i 1912 før han var steget høyere enn til adjoint, nest laveste grad. Det hadde ikke i manns minne forekommet at en offiser som ikke hadde gått gradene i generalstaben var blitt utnevnt til KG. Bauck selv hadde forbigått Laake i sin anbefaling til FD, bl. a. under henvisning til dette.¹⁶ Det er uklart hvem de øvrige generalstabsoffiserene ønsket skulle ta opp Baucks kappe, men det var i alle fall ikke outsidersen Laake.¹⁷

Laake kjente til de hemmelige sikkerhetsforanstaltningene, men hadde aldri vist noen spesiell interesse for dem. Drøyt et år før han ble utnevnt til KG hadde han uttalt at forholdene som i sin tid førte til vidtgående militære sikkerhetstiltak, etter hans mening var 'belt endret'.¹⁸ Etter sin tiltredelse foretok han seg ingen ting med PMet i første omgang. Han gav imidlertid heller ikke beskjed om at endringene ikke ville bli satt i verk.¹⁹

For Quisling later derimot Januar-PMet til å ha fungert som et program som han gjorde sitt beste for å få gjennomført med de midler han hadde. Kanskje kjente han det, eller i alle fall hovedtrekkene i det, allerede før han ble utnevnt til statsråd.

Quisling griper initiativet

25. juli 1931 sendte Quisling KG et brev hvor han bad om forslag til en gjennomgripende revisjon av de indre sikkerhetstiltakene, siden de

16 St.forh. 1932, 8d: 717: 'en mann som ikke har tjenestegjort i generalstaben eller bare i lavere stillinger og for en lengre tid tilbake, må nødvendigvis savne det kjennskap til tjenesten [...] som er nødvendig for at han på en tilfredsstillende måte skal kunne fylle stillingen'. Bauck anbefalte i stedet sjefen for 5DK, generalmajor L'orange, eller, om regjeringen absolutt måtte ha en yngre mann, oberst Bruusgaard, sjefen for IR4. Begge disse hadde vært avdelingssjefer i generalstaben.

17 Se St.forh. 1932, Innst. O. IV. B: 10f. og St.forh. 1932, 8d: 717-20. Høires to medlemmer i protokollkomiteen erklærte seg uenig i utnevnelsen, som de betraktet som 'militærpolitisk'.

Odd Lindbäck-Larsen skriver på s. 58 i *Veien til katastrofen* (Oslo: Aschehoug 1973): 'Utnevnelsen [av Laake] ble møtt med forbitrelse blant offiserene og med forferdelse i Generalstaben. Den dag tapte mange offiserer troen på at det ville bli mulig å bygge opp hæren igjen og endog på vårt folks evne til å styre seg selv.' Se også s. 60-63 og 80f. Laake var ifølge Lindbäck-Larsen den eneste 'høyere sjef som anså den foreslåtte hærordning forsvarlig' (s. 61). Jfr. John Høgeveid: *Hvem sviktet?* (Oslo: Gyldendal 1974): 38f., hvor Laake tas i forsvar, men hans kjølige mottakelse som KG bekreftes.

Fagertun synes å mene at Laake var KG alt fra 1930: Fagertun: 39. Dette kan ha spilt en rolle for hans vurdering av Januar-PMet.

18 Hemmelig brev fra 1DK (Grüner) til KG av 28. desember 1929: GSIII 304.

19 Det framgår av to PMer fra Munthe av 1. april og 18. mai (hvorav begge er lest av Steffens og i alle fall det første av Laake) at han regnet det som realistisk at forslagene fra Januar-PMet ville bli satt ut i livet: GSII 449. Se også vurdering av Laakes holdninger og arbeidsform hos Fagertun.

gjeldende bestemmelsene ikke syntes å være

'overensstemmende med tidens krav.

[...]

Blant annet synes de nugjeldende planer ikke tilstrekkelig å sikre en hurtig og pålitelig innkaldelse og opsetning. Departementet vil også henlede oppmerksomheten på at man bør forberede seg på det alternativ at forsøk på en indre omveltning kan komme overraskende, idet de så å si utvikler seg av seg selv av en plutselig inntrått situasjon.²⁰

Quisling ønsket altså bestemmelser for nettopp det alternativ Januar-PMet hadde behandlet. Og han beskrev dette alternativet med ord som sterkt minnet om PMets.²¹

Før KG hadde svart på brevet, eller endog satt det omstendelige militære utredningsmaskineriet i gang, hadde Quisling på egen hånd startet omorganiseringer, på toppen av dem som var gjennomført i 1930-31. Det hadde aldri tidligere hendt at forsvarsministeren slik hadde grepet direkte inn i sikkerhetsplanleggingen.

I november 1931 henvendte Quisling seg til KG med forslag om å opprette en større mobil ordensvernsavdeling, '1. lette korps', som skulle settes opp på Gardermoen. Samtidig foreslo han at ordensvernsavdelingene fra Oslo skulle samles i en høyere enhet, 'Garderegimentet', under kommando av gardesjefen.²²

1. lette korps skulle bestå av et hjulrytterkompani fra 2DK som allerede tidligere hadde vært disponert til Oslo, men også av kavalleri fra 1DK, som hadde vært øremerket Østfold. Å slå sammen enheter fra forskjellige DKer brøt med prinsippet som lå til grunn i ordensvernsreglementet av 1922, nemlig at hver enkelt DK-sjef var ansvarlig for sikkerhetstiltakene i

20 Hemmelig brev av 25. juli 1931 fra FD til KG: GSIII 304; kopi i FD 2406. FD bad om forslag om nye regler:

1) for samarbeidet i så måte med de civile myndigheter.

2) nye bestemmelser for militærsanvendelse [sic] og myndighet.

3) almindelige bestemmelser som må gjøres gjeldende i undtagelsessituasjoner.'

Dahl omtaler på s. 177 Quislings brev som et resultat av at justisdepartementet 15. juni 1931 beslagla Peder Furubotns famøse telegram, som Quisling mente dokumenterte at NKP forberedte opprør. At telegrammet på denne måten blir trukket fram som utløsende faktor, er overraskende. Det er ikke tvil om at Quisling så alvorlig på det, men noen direkte forbindelse mellom telegrammet og brevet er ikke dokumentert. Det virker mer sannsynlig at foranledningen, ved siden av Januar-PMet, var et brev av 22. juni fra sjefen for marineavdelingene som ble sendt til Skiens-distriktet under Menstad-urolighetene. Her ble behovet for et nytt regelverk betonet.

21 Om Munthe påvirket Quisling til å be om forslag fra KG eller Quisling påvirket Munthe til å forfatte Januar-PMet har foreløpig vist seg umulig å fastslå, skjønt begge deler er mulig. At PMet skulle ha vært sendt Torgeir Anderssen-Rysst, som var forsvarsminister da det ble skrevet, er uhyre lite sannsynlig ut fra måten FD omtales på og ut fra allmenne betraktninger.

22 Hemmelig brev fra FD til KG av 2. november 1931: GSIII 304. Tanken om et 'lett korps' var første gang kommet fram under storlockouten sommeren 1931.

sitt distrikt. Forslaget om lette tropper og høyere forband forutsatte en overordnet strategisk tankegang. Ifølge det nye synet var det ikke lenger nok å samle flest mulig bevæpnede menn på spredte steder og avvente begivenhetenes gang; man måtte regne med mer av et regulært felttog med en sentral ledelse.

Quislings initiativ førte til at '1. lette regiment' og 'Garderegimentet' ble opprettet alt desember 1931.²³ De ble begge oppsatt med egne staber, 1. lette regiment også med egen sambandsavdeling.

Utviklingen stanset ikke der. Noen uker senere ble alle avdelingene som skulle delta i forsvaret av Akershus festning samlet under én kommando i 'Akershus vaktetasjement'. Det ble videre opprettet en sentral operativ stab med egen sambandsavdeling som i tilfelle skulle ta kommandoen over 'Oslo ordensvern', d. v. s. alle ordensvernsavdelinger som opererte i Oslo-området, inkludert 1. lette regiment, vaktetasjementet og garde-regimentet, og inkludert de frivillige avdelingene man på dette tidspunkt regnet med.²⁴ Den nye 'felttogtankegangen' gjorde det helt nødvendig med en slik stab til å dirigere de ulike enhetene, som foruten frivillige løp opp i mer enn 5 000 mann. Oslo ordensvern var av et slikt omfang at 2DK mente den burde få status som egen divisjon, 7. eller Akershus Divisjon. Dette ville ikke KG anbefale. Organiseringen av Oslo ordensvern førte likevel til dannelsen av enheter som ikke var å finne i noen regulær oppsetningsplan, som Norderhov og Trandum bataljoner.

1. lette regiment fikk høsten 1932 følge av et nytt lett korps bestående av kavalleriavdelinger fra 2DK. 2. lette korps var på ca. 430 mann og skulle fungere som en mobil reserve for ordensvernet. Det var derfor satt opp på biler. Den nye enheten var opprinnelig foreslått av 2DK (hvor Munthe nå var stabssjef) om våren. KG hadde stilt seg tvilende til om det etter opprettelsen av 1. lette regiment egentlig var påkrevd med flere tiltak for å sikre Oslo, men var blitt overprøvd av FD, som pekte på at det i alle fall ville kunne bli bruk for det på indre Østland.²⁵ Enda noe senere kom 3.

23 Garderegimentet ble satt opp med motorisert troppetren og omfattet ca. 1 600 mann. 1. lette regiment skulle etter planen telle noe under 650 hoder. Jfr. 1D jrn. IIB 43.

24 Se hemmelig brev fra Akershus kommandantskap (Aavatsmark) til FD av 11. januar 1932; KGs bemerkninger av 1. februar 1932; FDs konsept til brev til KG av 4. februar 1932 og gjenpart av hemmelig brev fra FD til KG av 3. mars 1932: FD 1165. Jfr. gardesjefens kopibok for 1931–1933; Garden; særlig hemmelig brev til sjefene for 1.–4. gardekompani av 29. juni 1933. Sistnevnte brev kan tyde på at planleggingen som omorganiseringen førte med seg ikke ble sluttført før sommeren 1933. Gardens instruksjer fra juni 1933 skiller seg fra 1930-instruksene i at gardistene i 1933 normalt skulle stille med full opppakning ved alarm, mens de tidligere normalt skulle stille uten. Dette kan tyde på at man i 1933 regnet med mer 'feltmessige' forhold.

25 Se hemmelig brev fra KG til FD av 28. januar 1932 og FDs svar av 3. mars: FD 1165. Se også hemmelig brev fra generalstaben til 2DK av 6. desember 1932: GSIII 303. 2DKs forslag gikk ut på at tre separate ordensvernsavdelinger oppsatt av DR2 skulle samles i et nytt '2. lette regiment'. Regimentet ville omfatte to dragonskadroner til hest og en motorisert mitraljøseavdeling. KG frarådet i sitt brev til FD både av den grunn som er nevnt i teksten,

lette korps inn i planene. Det skulle settes opp enten på Jørstadmoen eller på Hamar eller Starum, og skulle bestå av ett kavallerikompani og tre infanterikompanier pluss mitraljøsetropp og stab, i alt ca. 760 mann.

Omorganiseringene resulterte i et spesialisert militært apparat som trolig ville fungert effektivt under borgerkrig eller borgerkrigsliknende tilstander. Det forutsatte at militæretaten handlet selvstendig. Til å bistå politiet under masseuro var det overflødig. Ved siden av rent defensive oppgaver som bevoktning forutsatte slik bistand at de militære kunne utføre konkrete, kortsiktige oppdrag (å stenge en gate, å rydde en plass) overfor definerte menneskegrupper som politiet kunne lese opprørsloven for, slik Grunnloven forlangte at man skulle før man kunne gripe til våpen mot sivilbefolkningen. Avdelingen måtte få sitt oppdrag fra politiet på stedet i hvert enkelt tilfelle. Overordnede kommandoforhold var under slike forhold helt uten interesse.

Det er svært sannsynlig at omorganiseringene bør settes i forbindelse med Januar-PMet, som sterkt hadde anbefalt å sentralisere ledelsen av sikkerhetstiltakene, og som hadde pekt på behovet for å bygge opp betydelige styrker med sikte på å nedkjempe en 'rød landsdel' med sentrum i Oslo.

Et nytt radio-nett?

En marinekaptein som var en av landets fremste spesialister på radiokommunikasjon, fikk i midten av mai 1932 i oppdrag av Quisling personlig å planlegge 'en militær etterretnings- og meldetjeneste, der kunde operere helt uavhengig av landets almindelige telefon- og telegrafnet i vanskelige tider'.²⁶ Hensikten skulle være å motvirke at 'statens lovlige maktorganer' ble isolert i en krise. Kapteinen foreslo å bruke kortbølgeradiosendere, som var både billige og små, slik at de ville være lette å skjule. Han foreslo i første omgang å plassere slike i Oslo, Trondheim, Bergen og ett sted i Nord-Norge, med muligheter for senere utvidelse. Forsøk måtte til for å finne ut nøyaktig hvor de burde plasseres. I den forbindelse måtte det selvfølgelig også tas hensyn til 'at stasjonene lengst mulig kan være intakte'.

men også fordi han mente det ville være uklokt å blande hesteavdelinger med motoriserte avdelinger. 'Fremkommeligheten er for uensartet'. Dersom man mot KGs råd skulle opprette en mobil reserve, anbefalte KG at den ble helt motorisert og helst disponerte panserbiler. Erfaringer fra Sverige og Tyskland hadde vist at avdelinger til hest i det hele tatt egnet seg dårlig som ordenvern. FD overlot helt til KG å 'treffe bestemmelser for den hensiktsmessigste ordning av omhandlede ordensvernsopsetninger i høiere forband' og å avgjøre om de skulle oppsettes på hest eller bil, men opplyste at man ikke kunne regne med å få nye panserbiler for tiden.

26 Dette og de to følgende sitater er fra hemmelig brev til forsvarsminister Quisling av 31. mai 1932: FD 4710. Avsenderen ser ikke ut til å ha forutsatt at nettet skulle brukes til annet enn legitime formål. Han regnet med at regjeringen ville bruke det, og trodde at også statspolitiet ville kunne ha nytte av det.

Quisling sørget for at kapteinen fikk anledning til å drive forsøk på Oscarsborg, men det er ukjent hvor langt arbeidet kom. Det mest interessante med saken er at Quisling ikke later til å ha informert generalstabens kommunikasjonsavdeling, som hadde vært ansvarlig for å bygge opp og vedlikeholde det militære radionettet beregnet for indre uroligheter på 1920-tallet, og som hadde utvidet det etter oppfordring fra Munthe så sent som april-mai 1931. Quisling later til å ha ønsket sitt eget nett, uavhengig av generalstabens.

Igen må tiltaket sees i forbindelse med Januar-PMet, som hadde påpekt at 'Radioforbindelser mellem Oslo og Distriktskommandoene blev forberedt for få år siden; men planene er ikke lenger fullstendige.' Det anbefalte at 'sambandet mellem centralmyndighetene og de forskjellige landsdelers øverste militære og civile myndigheter nøie planlægges.'

De frivillige avdelinger

Januar-PMet forutsatte at frivillige avdelinger ville utgjøre en viktig del av de kontrarevolusjonære styrkene, ja, kanskje den viktigste. Quisling arbeidet da også målbevisst for å få integrert slike avdelinger i den militære strukturen. Men hva slags frivillige avdelinger var det snakk om?

For å kunne svare på dét, må vi tilbake til 1920-tallet. Frykten for en væpnet rød revolusjon gav ikke bare støtet til det militære beredskapsapparatet vi har beskrevet, men også til dannelsen av en rekke private borgervern, 'hvitgarder' i arbeiderbevegelsens terminologi. Det viktigste, og det som fikk lengst levetid, var det førnevnte Samfundvernet, som våren 1932 hevdet å omfatte 15 000 mann.²⁷ SV drev jevnlig øvelser en rekke steder i landet. Siden 1925 var det blitt ledet av tidligere gardesjef Ragnvald Hvoslef, som fra ca. 1930 var en av Quislings nærmeste fortrolige. Organisasjonen var hemmelig fra starten i 1923, men valgte i 1928 å stå offentlig fram. Mowinckels annen regjering fikk dermed valget mellom å oppløse vernet som lovstridig, eller å legalisere det i håp om å få stilt det under offentlig kontroll. Etter forhandlinger valgte den det siste: SV ble godkjent som 'reservepoliti' der politiet ønsket det. Men dette ønsket politiet i mange tilfeller ikke, og størstedelen av SV beholdt dermed i realiteten sin karakter av illegalt, selvstendig og bevæpnet kontrarevolusjonært vern.

De militære myndigheter stilte seg i utgangspunktet velvillig til dannelsen av borgervern. SV ble i stor grad ledet av offiserer, og samarbeidet i mange tilfeller med militæretaten.

I annen halvdel av 1920-årene oppstod en annen type private, militært organiserte avdelinger. Få og korte militærøvelser hadde i forsvarsinteresserte kretser skapt et ønske om utfyllende opplæring i militære ferdigheter

i privat regi, og dette ønsket ble kraftig forsterket siden bare to tredjedeler av vernepliktsstyrken ble kalt inn til militærtjeneste fra og med 1926. Virksomheten økte da det ble klart at de vernepliktige skulle trekke lodd om hvem som skulle i rekruttskole også under den nye hærordningen som ville komme. I 1931–32 ble opplæring drevet i regi av Foreningen til Gjenreisning av Norges Forsvar (FNF), Norges Forsvarsforening (NFF) og Ledingen. Instruktørene var såvidt vites alltid offiserer. Adgangen til opplæringen var ikke uten videre åpen. Organisasjonene undersøkte søkeres bakgrunn grundig før eventuelt opptak; en praksis som sikret at bare 'samfunnsbevarende' elementer kom inn (og en praksis FD under Quislings ledelse opprettholdt i og med departementets stadfestelse av et midlertidig regelverk for virksomheten 12. mars 1932). Alt under regjeringen Mowinckel hadde organisasjonene tatt kontakt med myndighetene for å få virksomheten brakt inn i fastere former, under offentlig tilsyn og med en viss offentlig støtte. Ved sin tiltredelse i mai 1931 arvet bondepartiregjeringen denne saken. I stortingsproposisjonen Quisling la fram bare seks uker etter tiltredelsen, varslet den at den ønsket å basere forsvaret 'på frivillighet' i større grad enn før. Etter en intens politisk strid ble en ordning for frivillig militær opplæring, den såkalte 'Leidangen', vedtatt av Stortinget i februar 1933. Den skulle utdanne spesialister og reservebefal for hæren, i annen rekke gi vanlig soldatopplæring til dem som ønsket det. Opplæringen skulle ha et upolitisk preg og ledes av en bredt sammensatt nemnd, ikke av noen privat organisasjon. Ordningen var kraftig redusert i forhold til det forslaget FD opprinnelig hadde presentert.

I størstedelen av Quislings statsråds tid fantes ikke Leidangen, bare spredte opplæringsavdelinger med uklar status. Quisling ønsket imidlertid å få både dem og SV med som en del av de kontrarevolusjonære styrker. Fra sin tid ved den norske legasjonen i Helsingfors hadde han førstehåndskjennskap til de finske skyddskårene og visste hvor effektive de var.²⁸

Også andre på den politiske høyrefløy ønsket private vern. For de gruppene som ville ha væpnet makt i beredskap mot en mulig 'rød' revolusjon, var det naturlig å forsøke å bygge opp størst mulig pålitelige styrker ved siden av hæren, og dermed gjøre seg mindre avhengig av utskrevne vernepliktige med usikre politiske synspunkter. I arbeiderpartiene var det en gjengs oppfatning at Rolf Thommesens forslag i 1929 om å redusere forsvarsutgiftene til 30 millioner kroner i realiteten dekket over et ønske om å omdanne hæren til et mer effektivt indrepolitisk maktmiddel, hvor et tallrikt og velutdannet officerskorps skulle lede mannskaper fra SV og andre samfunnsbevarende organisasjoner.

²⁸ Dette framgår av rapporter fra Finland til Generalstabens Efterretningskontor. Av pakke 23 i C. Th. Holtfodts privatarkiv framgår for øvrig at Quislings velynder og sjef i Helsingfors, minister A. T. Urbye, personlig næret stor interesse og beundring for skyddskårene.

²⁷ Hemmelig brev fra SV til FD av 6. januar 1932: FD 1165.

I kretsen som samlet seg rundt Quisling i årene 1929–31, kom tankegangen utvetydig fram. Høsten 1930 tok to av medlemmene, Einar Møinicken og Harry Høst, til orde for å opprette '*en frivillig folkevæpning – i likhet med de finske skyddskåren*' til vern i første rekke mot hjemlige revolusjonære.²⁹ Både Møinicken og Høst ble senere med i sentralkomiteen i Nordiske Folkereisning (NF), den politiske bevegelsen Quislingkretsen startet våren 1931. NF gikk i sine retningslinjer inn for å beholde verneplikten, men 'frivillige organisasjoner [skulle] utnyttes i øket utstrekning', en formulering som et halvt år senere altså gav ekko i Quislings proposisjon om ny forsvarsordning. I *Tidens Tegn* for 20. mai 1930 undret høyesterettsdommer Th. Bonnevies om ikke radikaliseringen av Arbeiderpartiet burde føre til at militærvesenet ble omstøpt 'således at det først og fremst er skikket til å verne folket mot de fiender, som det har næret ved sin egen barm'.³⁰ Også han ville i langt sterkere grad utnytte *frivilligheten*: det ville være langt tryggere å bare bruke frivillige tropper til indrepolitiske oppdrag. Interessant nok ble Bonnevies utspill begjærlig grepet av Hvoslef. Han brukte det til, i tråd med NF, å anbefale opprettelsen av et skyddskår basert (ikke overraskende) på SV, som han selv ledet. Det skulle være underlagt de militære myndigheter og få sine utgifter dekket dels over forsvarsbudsjettet, dels ved frivillige gaver. Hvoslef mente saken måtte behandles i samband med den nye forsvarsordningen. Et drøyt halvår senere tok Munthe tanken opp i generalstaben i og med Januar-PMet.

Under høringen i militæretaten om hvordan den indre sikkerheten kunne ivaretas under nye forhold, hadde det ellers vist seg at en fløy i offiserskorpset mente man var nødt til å basere samfunnsforsvaret på et nærmere samarbeid med skytterlag, borgerlige idrettsforeninger og private borgervern, først og fremst SV. De mest gjennomarbeidede framleggene foreslo at avdelingene skulle ha militært utstyr og stå under militær ledelse. General Gulbranson i Bergen var den ivrigste forkjemperen for å utnytte private krefter.³¹ I den aktuelle situasjon så han 'ingen annen utvei til å stanse et mulig revolusjonært forsøk, eller optøier [...] enn at distriktskommandoen utnytter herværende borgerlige «vern» –

29 Sitert etter Bjørn Vidar Gabrielsen: *Leidangen: En studie i frivillig norsk forsvar* (magisteravhandling i statsvitenskap, Oslo 1967, heretter Gabrielsen 1967): 117.

30 Sitert etter Gabrielsen 1967: 117.

31 For øvrig kom det mest utviklede forslaget fra sjefen for IR16, Johan L'orange, som skrev: 'Såfremt den nu etablerte ordning med militært ordensvern ikke lenger ansees betryggende, er det formentlig ingen annen utvei enn å *legalisere* frivillige borgerlige avdelinger med militært utstyr og under militær ledelse. Dette vil selvfølgelig fra «den annen side» bli betraktet som «provokasjon» og vil kanskje fremkalle motforholdsregler. / Man har imidlertid ingen annen vei å gå [...]. Staten har både plikt og rett til å verne det samfund den representerer. / Muligens kunde man i vår gamle *Borgervebning* – ophevet 1881 – finne et rimelig grunnlag for legaliserte frivillige avdelinger.' (Hemmelig brev til sjefen for 6DK av 28. jan. 1930: GSIII 303). Ved å skrive om *legalisering* og ikke *opprettelse* viser L'orange at han har allerede eksisterende, men illegale vern, d. v. s. SV, i tankene.

samfundsvernet.' Dette måtte da ikke vente på noen oppfordring fra myndighetene slik statuttene tilsa, men handle på eget initiativ. SV skulle samles på fastsatte frammøtesteder og 'bli tildelt uniform og annet militært utstyr, organiseres, kommanderes av militært befal, slik at de fra dette øieblikk helt er å betrakte som militære avdelinger.' Etter at vernet var blitt legalisert, mente Gulbranson det ikke kunne reises 'nogen berettiget innvending mot å utnytte denne organisasjon'.³² Han valgte beilelig å overse at hans opplegg eklatant ville bryte med selve grunnforutsetningen for legaliseringen, nemlig at SV *bare* skulle brukes som reservepoliti, aldri handle som selvstendig organisasjon eller stå utenfor politiets kontroll. Gulbranson planla å supplere SV-styrkene fra skytterlag og idrettsforeninger.

Gulbranson fulgte opp planen i praksis. Også andre militære sjefer samarbeidet temmelig åpenlyst med SV.³³

Quisling i strid med KG om de frivillige avdelingene

30. april 1931 skrev Hvoslef til en finsk forbindelse at SV arbeidet energisk for å få gjennomslag for skyddskårtanken hos myndighetene, men at 'mange [...] myndigheter [...] ikke ser eller vil se den revolusjonære fare'.³⁴ Han sendte kopi av brevet til Quisling, som han jo visste var opptatt av saken. Knappe to uker senere ble Quisling statsråd, og fikk dermed helt nye muligheter for å foreta seg noe med den. Men utredningene og debatten rundt den frivillige militæropplæringen viste snart at det var minimale sjanser for å få SV anerkjent som noe annet enn reservepoliti.

Quisling valgte en mindre direkte linje. Siden før verdenskrigen eksisterte det et regelverk for 'frivillige avdelinger' som i krigstid kunne stilles under militær kommando. Dette mente han det måtte gå an å utnytte. Med referanse til en regjeringsresolusjon fra unionskrisens dager bestemte FD 3. mars 1932 at slike avdelinger i tilfelle mobilisering skulle stilles inn under DK-sjefene og kommandanten på Akershus.³⁵ KG fikk

En anerkjennelse av SVs potensielt avgjørende rolle finnes i en uttalelse fra IR13 til 5DK av 21. januar 1930: GSIII 304. Regimentet mente at dersom man framtidig baserte ordensvernet på 48-dagers rekrutter, 'saa kan det i givet tilfelle lett bli til, at det ikke blir samfundsmakten, statsmakten og deres maktmidler, som opretholder samfundets orden og sikkerhet, – men derimot samfundsvernet.' Sjefen for IR2 trodde at de fleste av regimentets pålitelige folk som ikke alt var avgitt til Garden trolig tilhørte SV og ville gjøre bedre nytte for seg der enn i en ordensvernsavdeling oppsatt av regimentet: hemmelig brev fra IR2 til 1DK av 18. oktober 1930: 1D jrn. IIB 41.

32 Hemmelig brev fra 4DK til KG av 11. november 1930: GSIII 301.

33 Se hemmelig brev fra Altakompaniene til 6DK av 26. april 1930: 6DK 60; jfr. hemmelig brev fra 5DK til KG av 3. februar 1933: KGIVB 202.

34 Sitert etter Gabrielsen 1967: 119.

35 Regjeringsresolusjonen av 6. september 1905 bestemte at FD kunne gi autorisasjon til frivillige avdelinger til støtte for det regulære militære forsvaret i krigstid. Praktiske regler

pålegg om å sørge for at disse hadde nødvendig kontakt med de frivillige avdelingene som fantes i deres distrikter. Tiltaket ble begrunnet med myndighetenes behov for kontroll: 'samfundets vebnede makt bør ligge i samfundets egne hender gjennom dets ansvarlige myndigheter'.³⁶

Brevet fra Quisling kom helt overraskende på KG. Hverken han eller generalstaben var forespurt eller informert på forhånd. Brevet redegjorde ikke for *hvilke* frivillige avdelinger det var tenkt på, men nevnte bare vagt at det forelå opplysninger om slike med 'tusenvís av medlemmer'. I 1932 fantes det bare tre organisasjoner som det da falt naturlig å tenke på: Skyttervesenet, SV og Arbeiderpartiets mye omtalte arbeidervern. Men Quisling tenkte trolig også på de frivillige opplæringsavdelingene rundt omkring, selv om disse langt fra hadde flere tusen medlemmer.

At det i alle fall var tenkt på SV, styrkes ved at FD mottok et brev fra denne organisasjonen i begynnelsen av januar 1932, hvor Hvoslef framholdt at det forelå 'et utbredt ønske om å få utvidet grundlaget for Vernets virksomhet i en mere forsvarsmessig retning'.³⁷ SV var lei av sin påtvungne rolle som 'reservepolití'; i stedet ønsket det å utnytte sin 'gode og effektive organisation' til mer selvstendige oppgaver. Brevet munnet ut en søknad om at SV måtte bli autorisert som '*frivillig organisation til støtte for Hæren i krigstid*'. Med dette har Hvoslef med stor sannsynlighet tenkt på et maskert kontrarevolusjonært korps av det slaget Munthe hadde skissert året før. Brevet fra Hvoslef kom dagen etter at Quisling personlig hadde utnevnt både ham og deres felles venn Frederik Prytz til 'spesielt sakkyndige' medlemmer av Norges Forsvarskommisjon, som Quisling håpet skulle utvikle seg til å bli en samlende 'øverste forsvarsledelse'.³⁸ Den intime kontakten mellom Quisling og Hvoslef taler for at Hvoslefs initiativ var kjent av Quisling på forhånd. Kanskje var det avtalt.³⁹

Quislings brev til KG var tilsiktet vagt. Isolert sett kunne det forstås som et initiativ for å sikre samfunnet kontroll med Arbeiderpartiets

for hvordan dette kunne skje var gitt av FD i 'Regler angaaende antagelse av frivillige mandskaper ved hærens avdelinger i krigstid samt angaaende adgang til oprettelse av frivillige avdelinger m. v.' av 28. november 1913. Under stortingsdebatten om hærbudsjettet våren 1932 brukte Quisling eksistensen av dette sovende og halvglemte regelverket som grunnlag for å benekte at de forsøksvise avdelingene for frivillig militær opplæring var opprettet bak Stortingets rygg. Se St. forh. 1932, 7d: 1064, jfr. 1061; og: 1066ff., 1071, 1084f.

36 Hemmelig brev fra FD til KG av 3. mars 1932: FD 1165.

37 Hemmelig brev fra SV til FD av 6. januar 1932: FD 1165.

38 Gjenpart av brev fra Quisling til Hvoslef og Prytz av 5. januar 1932: FD 4710. Quisling fikk helt likelydende takkebrev tilbake, noe som viser at Prytz og Hvoslef hadde nær kontakt i disse dagene. Om Quislings håp for kommisjonen se St.prp. nr. 66, 1931: 5. Foruten forsvarsministeren var KG og kommanderende admiral faste medlemmer.

39 FD svarte først med et hemmelig brev av 3. mars 1932, og vedla da en kopi av brevet til KG om frivillige avdelinger generelt. Departementet uttrykte sin anerkjennelse for 'den forsvarsinteresse og forsvarsvilje som dette andragende er uttrykk for', og lovet å ta det opp til vurdering: FD 1165.

arbeidervern. Som vi senere skal se, var det imidlertid neppe dette som var hensikten, heller ikke å holde SV i ørene, men å skaffe Quisling tropper han kunne stole på for oppdrag han ikke kunne eller ville overlate til hæren. Hvis bare Laake gav ordren, ville både SV og opplæringsavdelingene få en slags offisiell status.

Brevet viste seg å være for vagt. Selv Laake, som mange mente hadde fått sin stilling fordi han hevdet at de militære passivt skulle sette ut i livet det de politiske myndigheter påla dem, ville ikke ta ansvaret for å gi direktiver til generalene på et så spinkelt grunnlag. I sitt svarbrev 31. mars pekte Laake på en lang rekke uavklarte punkter. På det helt fundamentale plan bemerket han at bestemmelsene FD påberopte seg, forutsatte at de frivillige avdelingene var autorisert på forhånd. Ingen avdelinger var autorisert, og KG spurte med bred ironi om det var FDs mening at DKene skulle autorisere dem. Dette ville generalen i så fall sterkt fraråde: det kunne føre til vekslende praksis og til at organisasjoner ble autorisert 'som det ikke er absolutt heldig å autorisere, eksempelvis slike som er sterkt politisk farvet'.⁴⁰ Ja, skrev Laake, utvilsomt vel vitende om de nære båndene mellom Hvoslef og Quisling, man kunne t.o.m. risikere at SV ble autorisert, 'hvormed det vilde komme til å sortere under to forskjellige statsmyndigheter' – en uhyrlighet for militær tankegang.⁴¹ KG valgte å gå ut fra at FD ville autorisere 'de organisasjoner som kan komme på tale.' Han bad også om klare retningslinjer for om autorisasjonen skulle gjelde hele organisasjoner eller enkelte, konkrete avdelinger, og anbefalte sterkt det siste. Under dekke av høflige betraktninger om hva FD vel kunne ha ment, avslørte Laake nådeløst at hensikten med initiativet *ikke* kunne ha vært å bringe frivillige avdelinger inn under statens kontroll. Det fantes nemlig ikke hjemmel til å tvinge autorisasjon på organisasjoner som ikke ønsket den. Det hadde ikke lyktes før (overfor skytterlagene) og ville neppe lykkes nå.

Budskapet var klart. Laake krevde bedre juridisk ryggdekning og konkrete anvisninger på hvilke avdelinger militæretaten skulle ta med i planene sine før han ville gå videre.

Laakes brev var en knusende dom over Quislings initiativ. At Quisling tross dette ikke la saken til side, vitner om hvor stor betydning han tillot den. Han fortsatte som om ingen ting var skjedd. *Formelt* kunne ikke FD

40 Hemmelig brev fra KG til FD av 31. mars 1932: FD 1165. Brevet var konsipert av kaptein Finn Berg, som allerede 5. mars hadde hevdet hovedstandpunktene i det i et PM. Hverken avdelingssjefen, Einar Liljedahl, eller KG hadde substansielle bemerkninger hverken til PMet eller konseptet, som begge finnes i GSIII 304. At det tok såvidt lang tid før FDs brev ble besvart, kan tyde på at saken ble betraktet som kinkig.

41 Berg hadde i sitt PM i tillegg pekt på at SV neppe kunne autoriseres fordi formålet med den ikke var å støtte forsvaret i krigstid. Han kjente dermed neppe til SVs ovennevnte brev av 6. januar 1932. For øvrig framholdt Berg at 'det av Stortingsbeslutningens og reglens hele innhold og ånd tydelig fremgår at de frivillige avdelinger bare skal *anvendes i krigstid* – således f.eks. ikke i fred under indre uroligheter'.

ignorere de uvanlig skarpe innvendingene fra regjeringens øverste militære rådgiver. Iverksettelsen av departementets brev av 3. mars ble følgelig utsatt inntil videre. Men *reelt* fant departementet 'at intet foregripes' ved at bestemmelser med saklig samme innhold straks trådte i kraft!⁴² Denne gangen spesifiserte Quisling hvilke avdelinger han tenkte på: skytterlagstropper, SV, NFFs frivillige skytterkompanier, FNF-avdelinger og hjelpeavdelinger fra Norske Kvinders Frivillige Verneplikt.⁴³ Disse kunne innkalles ved hel eller delvis mobilisering, og det var FD, ikke de militære myndigheter, som skulle innkalle dem. Til KGs protester var det overhodet ikke tatt hensyn.

Men Laake, trygg på at han hadde rett, gav seg ennå ikke. Utviklingen i saken hadde vist at departementet ikke la synderlig vekt på at KG hadde et sterkt avvikende syn, og Laake argumenterte nå i stedet med at DKene utvilsomt på egen hånd ville stille spørsmål dersom ikke departementet klaret opp de dunkle punktene. Blant disse var spørsmålene om hvorvidt man skulle bruke selv personer som aldri hadde gjort militærtjeneste og om de frivillige mannskapene skulle få lov til å tjenestegjøre i sine egne, private avdelinger:

'Departementet synes å tenke sig avdelingene anvendt ved mobilisering som egne avdelinger ved siden av de regulære tropper, mens Kommanderende General forutsetter at medlemmene av de frivillige avdelinger ved mobilisering skal gå inn i de regulære opsetninger under forutsetning av at de tilhører de organiserte opbud. Kommanderende General er av den opfatning at det ikke bør bli spørsmål om selvstendige opsetninger for annet personell enn det som ennå ikke er kommet inn i eller som har gått ut av de nevnte opbud.'⁴⁴

Spørsmålet var av avgjørende betydning. Dersom f.eks. en SV-avdeling ble innkalt, ville den etter Quislings oppskrift bli holdt samlet. Den ville kunne bevare sin spesielle korpsånd og utføre de oppdragene den hadde øvd på. Laake ønsket i stedet å sile bort alle som ikke hadde militærutdanning og plassere de gjenværende i regulære eller nyopprettede *militære* avdelinger, noe som jo ville øke den rent militære kontrollen med dem.

KG anførte ellers at han hadde lite kjennskap til organisasjonene FD regnet opp, med unntak av skyttertroppene.⁴⁵ Han gjentok at SV stod

42 FD til KG 17. oktober 1932, referert i hemmelig brev fra KG til FD av 17. november 1932: FD 1165.

43 NKFFV var blitt stiftet i mars 1928 og tok seg i første omgang av forpleiningsoppgaver i forbindelse med den frivillige militæropplæringen. Den samarbeidet med FNF fra 1928, senere også med Leidangen. Den skal ha hatt 2 000 medlemmer i 1931 og 3 000 i 1937. Se Grethe Værnø (red.) og Elisabeth Sveri: *Kvinnenes forsvarshistorie* (Oslo: Kvinners Frivillige Beredskap 1990): 21f.

44 Hemmelig brev fra KG til FD av 17. november 1932: FD 1165.

45 Dette gjaldt ikke bare KG. Det var alminnelig kjent at FD ønsket at hæren skulle samarbeide med organisasjonene som drev med frivillig militæropplæring, og sjefen for

under justisdepartementets kontroll. Skulle SV trekkes inn, mente Laake man i alle fall burde behandle det som det formelt sett var, et reservepoliti, og skaffe opplysninger om det gjennom politiet, ikke SV selv. Imidlertid argumenterte Laake kraftig for at militæretaten burde la politiet beholde SV, og anbefalte at saken ble videre utsatt til Stortinget hadde tatt stilling til den frivillige militæropplæringen. Det er liten tvil om at Laake håpet at Stortinget enten ville gjøre Quislings ordning umulig eller at en annen mann skulle overta forsvarsministerens taburett.

KGs forsøk på å sinke saken førte ikke fram. I et knapt brev av 16. januar 1933 gav FD beskjed om at bestemmelsene i brevet av 17. november *skulle* tre i kraft. De frivillige avdelingene skulle opptre som selvstendige avdelinger *ved siden av* hæren. Samtidig var også en offisiell anerkjennelse av SV smuglet inn bakveien.⁴⁶ Hvoslef hadde fått sin militære tilknytning.

Det er grunn til å peke på at Quisling og Hvoslef ikke stod alene mot Laake i denne saken. Også kommandanten på Akershus, Laakes partifelle Ivar Aavatsmark, ønsket i 1932 å bruke avdelinger av frivillige for å forsterke ordensvernet. Aavatsmark regnet med at de frivillige avdelingenes styrke 'sikkerlig' kunne 'anslåes til mindst å bli like stor som et infanteriregiments', så det var snakk om en betydelig øking av slagkraften.⁴⁷ Nå hadde DKene fått en slags hjemmel for å samarbeide med frivillige avdelinger, selv slike som ikke var en del av den frivillige

IR16 bad høsten 1932 KG om nærmere opplysninger dem, slik at han kunne tilbakevise arbeiderpressens påstander om at det var snakk om 'garder' eller SV: FD 1238.

46 Hemmelig brev fra FD til KG av 16. januar 1933: FD 1165. Den eneste forskjellen som ble gjort i bestemmelsene fra 17. november var at avdelinger oppsatt av FNF var sløyfet. Siden november var nemlig Quisling kommet i klammeri med FNF over denne organisasjonens forsøk på å sverte Leidangen før behandlingen av den frivillige militæropplæringen i Stortinget: Gabrielsen 1967: 126.

Quislings framgangsmåte kan ha vært én grunn til at KG vinteren 1932–33 ikke sendte noe svar på departementets anmodning om revisjon av sikkerhetsplanene av 25. juli 1931. Et utkast til svar var utarbeidet, men inneholdt sterke argumenter *mot* en sammenkopling av SV og den militære sikkerhetsberedskapen. Etter at FD hadde gjennomført en sammenkopling, kunne brevet ikke sendes. Se Fagertun: 45ff. for omtale av utkastet.

47 Hemmelig brev fra Akershus kommandantskap til FD av 11. januar 1932: FD 1165. Kommandantskapet foreslo å utvide sin stab slik at den i krisetilfelle også kunne lede 'de tilstrømmende frivilliges organisering i avdelinger' ('tilstrømmende frivillige' var samme formulering som i Januar-PMet). KG godtok i sine bemerkninger av 1. februar (i samme pakke) at staben kunne forsterkes, men mente at det neppe burde bli aktuelt å bruke frivillige: 'De forhold hvorunder ordensvernet i tilfelle blir innkalt, vil bli av sådan art og formentlig også av så kort varighet at der neppe vil bli tid til å opøve frivillige. / Ordensvernsavdelingene bør opsettes av folk som har fått den best mulige militærutdanning. / Skal nyantatte frivillige kunne settes inn i geleddet sammen med de regulært innkalte ordensvernsmannskaper eller organiseres i sideordnede avdelinger, så kan dette medføre en forringelse i kvalitetsmessig henseende for ordensvernet og en svekkelse av dets autoritet.' KG regnet m.a.o. ikke med, eller valgte å ikke regne med, at de frivillige kunne være f.eks. SV-folk med mye øvelse bak seg. Han la også et mindre dramatisk trusselbilde til grunn. Til slutt framholdt KG som sitt prinsipielle syn 'at nogen sammenblanding av militære ordensvernsavdelinger og civile organisasjoner ikke bør finde sted.' Denne

militæropplæringen.⁴⁸ Vi har før sett at flere DKer allerede tok hensyn til SV i sine sikkerhetsplaner.

Quisling sørget ellers for at frivilligheten kunne komme mer til sin rett også når det gjaldt den *offisielle* militæropplæringen på rekruttskolene. 29. desember 1932 utstedte FD bestemmelser som gav de vernepliktige som ønsket det, mulighet til å velge militærtjeneste, loddtrekningen til tross. Bestemmelsen ble ikke aktivt gjort kjent for publikum; Arbeiderpartiet kom under vær med den først i 1934, da en lokal forsvarsforening skrev brev til 'forsvarsinteresserte rekrutter' og oppfordret dem til å melde seg frivillig.⁴⁹ Selv om man forutsetter at alle rekrutter ble like godt informert om ordningen – en forutsetning som kanskje ikke holder – er det klart at den må ha øket andelen av økonomisk velbergede vernepliktige.

Skjulte motiver bak Leidangen?

Det foregående kaster lys også over Quislings motiver med å gå inn for Leidangen. Et kjernesporsmål i den offentlige debatten var hvorvidt Leidangen i realiteten var ment som en borgerlig garde til bruk i den indre sosiale strid. Arbeiderpartiet hevdet konsekvent at utdannelsen av reservebefal til hæren var et rent skalkeskjul, eller i beste fall bare en del av sannheten. En stor del av opinionen ser ut til å ha hatt samme syn.⁵⁰

Gabrielsen har i sin magisteravhandling drøftet påstandene. Han konstaterer at Leidangen ikke i sin offentlige virksomhet oppførte seg som en hvitegarde. Videre at det ikke er noen grunn til å tro at den bredt sammensatte tilsynsnemnda oppfattet den som det. Han mener imidlertid at forsvarsminister Quisling og kretsen rundt ham, inkludert Thommesen og Hvosløf, klart så Leidangen som et redskap i kampen mot den indre fiende.⁵¹

formuleringen merket statsråd Quisling seg. Munthe var kommandantskapets stabssjef da forslaget kom.

⁴⁸ Et brev fra 2DK til KG av 10. mars 1933 viser at KG lojalt brakte befalingen videre (og ikke f.eks. ventet de drøye tre ukene til Stortinget gav bestemmelser for den frivillige militæropplæringens forhold til hæren), og at 2DK regnet med at bestemmelsene primært var beregnet for situasjoner når ordensvern ble satt opp, ikke for krig: GSIII 303. Men etter stortingsdebatten 10. februar var forholdet mellom de frivillige øvelsesavdelingene og hæren regulert på annen måte, og bare få uker etter det igjen måtte regjeringen Hundseid gå. Det er sannsynlig at KG etter dette valgte å betrakte saken som foreldet. Uten Quisling var det ingen i FD som følte seg kallet til å følge den opp. Men i justisdepartementet betraktet man FDs skriv av 17. oktober som fortsatt gyldig: PM av 5. desember 1933: JD 3A12621, P. E. 'Samfundsvernet 1929 – 1932'.

⁴⁹ St. forh. 1934, 7d: 1328, 1334, 1336ff.

⁵⁰ Gabrielsen 1967: 97.

⁵¹ Jfr. Gabrielsen 1969: 200–203. Også Dahl postulerer en forbindelse mellom NFs planer om celler i hær og flåte og Leidangen: Dahl: 183.

Materialet vi har omtalt, bekrefter Gabrielsens syn. Men finnes det grunnlag for å hevde at den frivillige militærutdannelsen også *fra initiativtakernes side* var ment som et slikt apparat? Som Gabrielsen påpeker, er det ikke noe definitivt å holde seg til i det som kom offentlig fram i Leidangens virksomhet og propaganda. Tvert imot bedyret man igjen og igjen at Leidangen var helt upolitisk. En mulig sammenheng kommer til syne i Januar-PMet, som Gabrielsen ikke hadde tilgang til. Det foreslo at det norske skyddskåret *offisielt* skulle drive frivillig militæropplæring, med retningslinjer som virket ganske uskyldige. For Munthe var m.a.o. den frivillige militæropplæringen først og fremst et skalkeskjul. Ettersom han skrev i et hemmelig dokument, stod det ham fritt å innrømme dét. De andre skyddskårforslagene vi har referert, var beregnet på et bredt publikum hvor denslags ikke kunne sies, men det virker sannsynlig at andre i SV/NF-miljøet så saken på samme måte. Og disse gruppene overlappet dem som drev Leidangen fram.

Ønsket man et norsk skyddskår, var frivillig militæropplæring en særdeles godt egnet skjerm å gjemme det bak. Med ett slag fikk man et legitimt påskudd til å drive øvelser – man trengte ikke å skjule dem, slik SV gjorde (men kunne på den annen side vanskelig gi opplæring i gatekamp o.l.). Å utdanne hardt tiltrengt reservebefal til hæren og gi fritrukne ungdommer en viss soldatutdanning var gode formål for alle forsvarsvenner, og stod ikke på noen måte i motsetning til skyddskårtanken. Mannskapene måtte øves og få grunnleggende undervisning uansett hva man hadde tenkt å bruke dem til. Det er m.a.o. ingen grunn til at ikke frivillig militæropplæring og dannelsen av avdelinger til bruk mot indre fiender skulle gå hånd i hånd. Men det mest geniale var at øvelseavdelingene – slik rekrutteringen i praksis fungerte – ville kunne gi skyddskårfunksjoner *selv om* man aldri informerte dem om at dette hadde vært hensikten. En avdeling bestående overveiende av ungdom fra solide borgerlige hjem, med så sterk forsvarsinteresse at de ofret store deler av sin fritid på militære aktiviteter, *ville* være pålitelig. Systemet ville t.o.m. kunne tåle en viss infiltrasjon fra motstandernes side. Eventuelle spioner fra arbeiderbevegelsen ville neppe være mange nok til å ødelegge avdelingen, og når de ikke fant noe kompromitterende, ville de sannsynligvis forsvinne etter en tid.

Det er altså fullt mulig at Leidangen også fra initiativtakernes side var ment å skulle kunne fungere som et skyddskår. Det er i denne sammenheng verd å merke seg at personer med viktige tillitsverv i SV også fikk tilsvarende verv i Leidangen. Det gjelder f.eks. oberstløytnant Bøckmann i Trondheim og vernepliktig løytnant Juuhl i Bergen.⁵² Nevnes

⁵² Overfor Gabrielsen benektet imidlertid 'menn fra begge bevegelser' kategorisk at det hadde vært noen kontaktflate, og Gabrielsen aksepterer dette: Gabrielsen 1967: 82. Jfr. Eivind Karsrud: 'Med pistol og Totschläger: Den hemmelige organisasjonen «Samfundsvernet» i mellomkrigstida' i *Toten: årbok 1985* (Gjøvik 1985): 102, hvor general Arne

må det også at en rekke av de mest sentrale personene i Leidangen ble medlemmer av NS og at den igjen og igjen ble anklaget for å være preget av fascisme.⁵³ Anklagene kom ikke bare fra sosialistisk hold, men også f.eks. fra FNF og fra NFFs generalsekretær, general Gulbranson.⁵⁴

I hvilken grad det stod klart for de menige deltakerne at Leidangen også kunne brukes som indrepolitisk maktmiddel, vet vi ikke. Det er fullt mulig at ikke engang alle de lokale lederne var på det rene med dette.

Bestemmelser om militært område

25. januar 1932 fikk KG, kommanderende admiral, DKene og Akershus kommandantskap tilsendt et sett hemmeligstemplede 'Bestemmelser vedrørende militært område' fra FD.⁵⁵ De ble presentert som en 'sammenfatning av de allerede eksisterende bestemmelser' og kom helt uventet. Ingen militær myndighet hadde ytret ønske om noen slik sammenfatning eller hadde visst at den var på trappene. Allerede følgebrevet oppviste flere påfallende trekk. Bestemmelsene skulle gjelde 'når militærvesenet etter Forsvarsdepartementets ordre overtar bevoktningen av et område for å opretholde orden og sikkerhet', men det virket ikke som om det skulle tre i kraft i 'de tilfeller hvor militæravdeling optrer etter politiets direkte anmodning'.⁵⁶ Men nå hadde det aldri tidligere vært forutsatt at militære kunne gripe inn for å opprettholde orden *uten* etter

Dagfin Dahl, sentral SV-leder i Oslo midt på 1920-tallet, hevder at SV i motsetning til Leidangen ikke var fascistisk preget: 'I Leidangen synes jeg det ved enkelte anledninger var tendenser hos enkelte arrogante offiserer jeg ikke likte... Ja, og mange av de lederne, de agiterte på en sann måte at det nærmet seg sterkt det jeg vil kalle den senere NS-holdning.'

⁵³ Kaptein Stenersen, Leidangens sjefsinstruktør i Oslo, hadde i en periode samtidig stillingen som hirsjef. Også redaktøren av Leidangens blad, Alexander Lange, sekretæren, løytnant i generalstaben Hans L'orange, og sjefsinstruktøren i Stavanger, kaptein Klunderud, var NS-medlemmer. L'orange ble senere NS-fylkesfører i Oslo. Noen systematisk undersøkelse av hvor mange av Leidangens ledere som var NS-medlemmer er ikke foretatt.

⁵⁴ Se Gabrielsen 1967: 79–82. Styret i Oslo krets av NFF uttrykte i oktober 1933 sterk skepsis overfor Leidangen p.g.a. at den var så sterkt preget av NS-folk. NFFs nestformann, Westey Egeberg, framholdt etter møtet i et brev til Gulbranson at NFF kunne bli kompromittert om den samarbeidet med Leidangen. Gulbranson kontaktet i sin tur formannen for tilsynsnemnda, general Aavatsmark, som brakte kritikken videre til leidangslederne, men for øvrig ikke foretok seg noe. Gabrielsen har vist at Aavatsmark personlig mislikte det sterke fascistinnslaget.

⁵⁵ Hemmelig brev fra FD av 25. januar 1932: FD 4710.

⁵⁶ Kursivert her. Formuleringen i brevet er tvetydig; det het at KGs *Veiledning ved anvendelse av militær makt til opprettholdelse av offentlig orden og sikkerhet* [siste del av KGs *Regler...* fra 1922] 'blir fortsatt gjeldende for de tilfeller hvor militæravdeling optrer etter politiets direkte anmodning.' I selve brevet stod det altså ikke uttrykkelig at ikke bestemmelsene også kunne gjelde i slike tilfeller, selv om det var naturlig å forstå forholdet slik. Først ved en detaljert sammenlikning av innholdet i de to dokumentene blir det klart at de ikke kunne være ment å skulle gjelde samtidig. De overlapper hverandre, men utfyller hverandre ikke. Det faktum at justisdepartementet ikke ble informert om de nye

oppfordring fra politiet, og det hadde aldri vært praksis at FD på eget initiativ kunne beordre noen inngripen. Formuleringen i brevet virket desto mer påfallende ettersom FD overhodet ikke var nevnt i KGs grunnleggende *Regler...* fra 1922. Den normale prosedyren var at det lokale politiet henvendte seg til justisdepartementet, eller i tvingende tilfelle direkte til KG eller DK-sjefene, eventuelt til nærmeste militæravdeling.

Videre het det i FDs brev at adressatene ikke skulle kunngjøre bestemmelsene videre før 'en situasjon som i disse omhandlet inntreffer'. Dette uttrykkelige forbudet rimte dårlig med opplysningen om at bestemmelsene bare var en sammenfatning av tidligere bestemmelser. De tidligere bestemmelsene det kunne være tale om var nemlig *ikke* hemmelige, og det var mange gode grunner som talte for at lavere sjefer fikk anledning til å sette seg inn i et regelverk de kanskje skulle praktisere.⁵⁷ DK-sjefene hadde m.a.o. grunn til å være på vakt.

Selve bestemmelsene bestod av ti punkter. Ifølge dem kunne et hvilket som helst område gjøres til militært område ved at militærvesenet besatte det 'av hensyn til opprettholdelse av orden og sikkerhet'.⁵⁸ Det var en fordel om besettelsen ble bekjentgjort for publikum, men det var ikke nødvendig: 'Den blotte besettelse [...] er tilstrekkelig'. Ved besettelsen gikk den øverste politimyndigheten over området over til den militære områdesjefen, og alle lokale 'civile og kommunale myndigheter' ble underordnet ham i saker som hadde med sikkerhetstiltak å gjøre. Dette gav ham bl. a. politimyndighet over alle som befant seg der (og om nødvendig også 'i de nærmest tilstøtende omgivelser'), og rett til å utstede 'politimessige forordninger'. Som ansvarlig for orden og sikkerhet påhvile det ham videre å 'iverksette, overensstemmende med Forsvarsdepartementets anvisninger, alle særlige forholdsregler til områdets beskyttelse mot ondsinnede anslag.' Sjefen hadde videre generell rekvisisjonsrett delegert fra FD og kunne disponere over alt militært befall i området enten de var tilknyttet hans avdeling eller ei. Det siste punktet handlet om de militære mannskapenes bruk av våpen. Punkt 10. c) lød slik:

'Militæravdeling som etter områdechefens ordre griper inn til opprettholdelse av den offentlige orden, anvender herunder våbenmakt i den utstrekning dette er nødvendig for løsningen av avdelingens oppdrag.'

Bestemmelsene var ikke den sammenfatning av gjeldende regler de gav seg

bestemmelsene taler også sterkt mot at disse skulle kunne gjelde når militæret grep inn på oppfordring fra politiet.

⁵⁷ De aktuelle dokumentene er KGs *Veiledning...* fra 1922, Lov om den militære disiplinær- og politimyndighet av 6. mai 1921 og et par andre lover og kongelige resolusjoner.

⁵⁸ 'Bestemmelser vedrørende militært område' av 25. januar 1932, hemmeligstemplet eksemplar nr. 10: FD 4710.

ut for. De gikk på sentrale punkter ut over disse.⁵⁹ Gammelt og nytt var rørt sammen i en salig blanding. Det var riktig at et område kunne gjøres til 'militært vaktområde' ved at en militær avdeling besatte det, men dette skulle i alle tilfelle skje etter oppfordring fra politiet. FD kunne ikke selv beordre noen slik besettelse. Videre var det i overensstemmelse med 1922-reglene at den militære sjefen overtok politimyndigheten i og ved området, men militæravdelingens oppdrag var uttrykkelig bare å *bevokte* området, ikke administrere det, slå ned uroligheter i det eller bruke det strategisk. Slike oppgaver var da også uaktuelle for dokumentene fra 1922. Der var det tenkt på at militæretaten skulle gripe inn for å bevokte små anlegg som en fabrikk, en jernbanestasjon e.l., ikke folkerike distrikter med egen sivil administrasjon. Derfor fantes det heller ikke noen hjemmel for at militæretaten skulle kunne gi ordre til eller forlange bistand fra lokale sivile myndigheter, eller til å utstede 'politimessige forordninger'. Bestemmelsen om at områdesjefen skulle ha alminnelig politimyndighet ikke bare i, men også *ved* det militære området, skrev seg fra en temmelig hårtrukken fortolkning av en lovbestemmelse som bl.a. var ment å gi militært befal mulighet for å fjerne antimilitaristiske agitatorer fra militæroleirene. At 1922-reglene hevdet at den også kunne brukes til f.eks. å pågripe eller vise bort uvedkommende fra en fabrikk under en streik, er tross alt forståelig. Men å bruke den som hjemmel for å erstatte det sivile politiet i et selverklært større distrikt var direkte forvrengende.⁶⁰

Også punktet om rekvisisjonsrett var tvilsomt. Militæretaten hadde lenge ønsket seg utvidet adgang til å rekvirere varer og særlig transportmidler; slik lovverket var, krevdes det en kongelig resolusjon for hver enkelt situasjon. Men i bestemmelsene tryllet Quisling fram den ønskede rettigheten ved å vise til en kongelig resolusjon gitt under storstreiken i 1921 på basis av en lov fra 1917. Disse dokumentene nevnte bare rekvisisjoner med det formål å sikre 'matforsyningen og arbeidslivets virksomhet' (loven var gitt da matknappheten var på sitt verste). Ikke desto mindre gav FD nå de militære sjefene en generell rett til å rekvirere alt de måtte trenge 'til sikringstjenestens utførelse'.⁶¹ Departementet begrunnet dette med at 'selv om rekvisisjonene i mange tilfeller skjer i første rekke for å sikre de militære foranstaltninger, så er jo hensikten med hele militærvesenets optreden den å «sikre og ordne» (se loven) matforsy-

59 Man må her ta i betraktning at Quisling meget vel kan ha ansett seg berettiget til å supplere reglene fra 1922: han hadde jo laget utkastet til dem. De var dessuten utstedt av KG, i samråd med FD, og det var jo da rimelig å mene at FD var kompetent til nå å fortolke dem. Det mistenkelige med framgangsmåten er at endringer som FD kanskje kunne ha hatt myndighet til å gjennomføre, ikke presenteres som nye, og at de skulle holdes hemmelige trass i at de ble sagt å være en sammenfatning av dokumenter som ikke var hemmelige. Ved å utgi dem for tolkninger av eldre regler unnagikk Quisling å måtte ta med KG på råd.

60 Jfr. til dette justisminister Blehrs uttalelse i Stortinget 1918 om at militære reglementer som gav militære utvidede fullmakter, ikke var gyldige: St. forh. 1918, 7d: 1216 og 1218.

61 Bestemmelsene, pkt. 9.

ningen og arbeidslivets virksomhet, og det er av hensyn hertil militærvesenet er innkalt for å holde orden.' De militære tiltakene kom dermed 'indirekte [...] inn under hovedformålet'.⁶²

Men aller mest skurrer det siterte punkt 10. c). Det måtte forstås slik at den militære områdesjefen på egen hånd kunne gripe til våpenmakt, uten å måtte blande inn sivile myndigheter eller få opprørsloven lest.⁶³

Quisling ønsket å etablere et system som gjorde det mulig for FD å innkalle styrkene uten innblanding fra andre. Dette ble langt på vei oppnådd i og med bestemmelsene. Her var det bare referert til *forsvarsdepartementets* ordre, til at de lokale sjefene måtte sette i verk de tiltak *forsvarsdepartementet* bestemte. Det stod ikke at ikke ordren kunne komme etter henstilling fra justisdepartementet eller ordre fra regjeringen, eller bli sendt gjennom KG. Men det stod ikke at den måtte det heller.⁶⁴ I en krise ville en lavere sjef, vant til uten spørsmål å godta direktiver ovenfra og uten tid til å vurdere legitimiteten av bestemmelsene han nettopp hadde fått stukket i hendene, neppe gjøre opphevelser hverken m.h.t. FDs rett til å innkalle eller m.h.t. innholdet. Ved å forby DKene å sende bestemmelse-

62 Hemmelig brev fra FD til IDK av 18. november 1932: 1D jrn. IIB 41. 1DK hadde i et brev til FD av 11. november spurt hvordan saken var å forstå, og godtok Quislings fortolkning. FDs synspunkt stod her i skrikende kontrast til det departementet hadde hevdet da det redegjorde for gjeldende regler overfor utenriksdepartementet 12. november 1931, bare noen uker før 'Bestemmelser vedrørende militært område' kom. Da uttalte FD at det ikke eksisterte noen lov 'hvorefter de militære myndigheter i sin almindelighet ved befryktede eller pagaende uroligheter kan [...] i fredstid utstede [...] rekvisisjoner', og at heller ikke KGs *Veiledning...* inneholdt 'noen bestemmelse, hvorefter der i fredstid kan utstedes rekvisisjoner for den militære ordensmacts behov av tornødenheter, kjøretøier m. v.' Avskrift av brevet til UD finnes i KA 533.

KG og generalstaben var i desember 1931 blitt oppmerksom på at FD neppe hadde lovlig adgang til å beordre rekvisisjoner; se konsept til brev fra KG til 2DK av 15. desember 1931 (hvor det framgår at Munthe støttet FDs syn): GSIII 304. Men i likhet med enkelte formelle innvendinger angående de frivillige avdelingene ble ikke saken tatt opp med departementet, som det synes fordi man ikke mente å kunne overprøve FD i tekniske juridiske spørsmål. Tok departementet feil, ble det 'F. D.'s sak': PM om frivillige avdelinger av 5. mars 1932; jfr. PM om rekvisisjonsrett av 14. mars 1933: GSIII 304.

63 Bestemmelsene nevner overhodet ikke Grunnlovens § 99 eller kravet den stiller om at opprørsloven må leses tre ganger av sivile myndigheter før man kan bruke militær makt mot befolkningen. I *Veiledning...* er dette derimot sterkt understreket. Grunnlovens betingelser kan rent teoretisk være underforstått i bestemmelsene, men dette er uhyre lite sannsynlig siden det dreier seg om et dokument som angivelig tok sikte på å sammenfatte alle relevante bestemmelser og som gikk i størst detalj nettopp når det gjaldt bruk av våpen (én av tre sider omhandler dette). Men selv om dette skulle være underforstått, er det forutsatt en situasjon hvor den sivile myndighet er underlagt den militære sjefen, som altså selv ville kunne beordre opprørsloven lest.

64 For ordens skyld skal det nevnes at en kongelig resolusjon av 30. november 1920 gav FD rett 'til under en jernbanestreik eller når forholdene efter Departementets mening forøvrig gjør det nødvendig for opretholdelse av rettsordenen å treffe bestemmelse om innkallelse av vernepliktige fra distriktene.' Resolusjonen gjaldt altså *innkalling*, ikke bruk, og hadde i praksis mistet sin aktualitet i 1922. Den ble såvidt vites aldri senere brukt eller påberopt, heller ikke i Quislings bestemmelser.

ne videre nedover i systemet før de eventuelt skulle brukes, oppnådde jo FD at det var lite trolig at den offiseren som skulle sette bestemmelsene ut i livet hadde sett dem før.⁶⁵ Samtidig ble sjansen for at noen skulle oppdage de juridisk tvilsomme sidene ved bestemmelsene redusert.

For å anskueliggjøre: Ifølge bestemmelsene kunne FD gi ordre til at 5. divisjon skulle besette Trondheim og dermed gjøre byen til militært vaktområde. Divisjonssjefen eller den han utpekte kunne beordre hvem som helst fengslet og kunne innføre portforbud, sensur, møteforbud o.l. Han kunne kreve avgitt alt han trengte av varer, bygninger og transportmidler. Dersom han mente noen truet den offentlige orden, stod det ham fritt å bruke våpen mot dem. I dette kunne han forlange full støtte av alle lokale sivile myndigheter, inkludert politiet.

Det er avslørende at justisdepartementet ikke ble underrettet om de nye bestemmelsene. Siden de bl.a. omtalte militæretatens forhold til sivile myndigheter, først og fremst politiet, burde justisdepartementet ubetinget ha fått et eksemplar.⁶⁶ Men Quisling ønsket neppe at bestemmelsene ble gransket av et annet departement eller gjort til gjenstand for noen juridisk analyse. At han valgte å sende bestemmelsene direkte til DKene og Akershus kommandantskap i stedet for å la KG gjøre det, kan også ha vært taktisk betinget. Dette avskar KG muligheten for å få gjennomført endringer uten at DKene fikk rede på det. Og at KG skulle overprøve departementet, passet seg ikke.

Her må det nevnes at Quisling ved flere anledninger korresponderte med lavere instanser uten å gå veien om KG; eksempelvis ville han i august 1932 ha en regimentssjef til å ta ansvar for to frivillige NFF-avdelinger uten at KG ble underrettet.⁶⁷ Da han høsten 1932 mente å ha skaffet bevis for våpensmugling, forsøkte han også å unngå at justisdepartementet fikk se underlagsmaterialet. Departementet måtte uttrykkelig be om dette.⁶⁸ Det synes klart at Quisling ville ha foretrukket å overlate dokumentene direkte til statspolitiet, vel ut fra en (sikkert korrekt) vurdering at dette ville være mindre kritisk til dem enn byråkratene i justisdepartementet.

Quisling har trolig vurdert sjansen for alvorlige innvendinger fra KG eller DKene som liten. Bestemmelsene er et mesterstykke når det gjelder tvetydighet, halvsannheter og muligheter for å tolke ting inn eller ut etter

65 Se til dette hemmelig brev fra 4DK til KG av 13. februar 1932: GSIII 304, hvor general Gulbranson klart forutsetter at det er en lavere sjef som vil få i oppgave å applisere bestemmelsene, og ber om at disse må anskueliggjøres med eksempler, slik at sjefen ikke skal være i tvil om hvor langt hans myndighet rekke. 'Det kan ikke ventes at hærens befal skal kjenne betydningen av ordet «spesielle politimessige forordninger».' Men eksempler ble ikke utarbeidet, og alle søknader om å få distribuere bestemmelsene videre ble konsekvent avslått.

66 Dette ble senere spesielt framholdt av 4DK i et hemmelig brev til KG av 13. februar 1932: GSIII 304. Distribusjonen av bestemmelsene framgår av FDs følgebrev av 25. januar 1932.

67 Brev fra IR3 til 1DK av 25. november 1932: 1D jrn. IB 91.

68 Se hemmelige brev fra FD til justisdepartementet av 16. og 18. november 1932: FD 2406.

behov.⁶⁹ Det krevdes både en kritisk innstilling og noen anstrengelse for å se at bestemmelsene i realiteten gikk lenger enn KGs *Veiledning*..., og selv da kunne en del av uoverensstemmelsene forklares med at man kunne ha misforstått eller feiltolket dem. Det var FDs oppgave å fastsette bestemmelser, ikke generalenes oppgave å overprøve dem. Det var derfor lite sannsynlig at noen av dem ville protestere.

En reaksjon kom likevel. General Gulbranson i Bergen hadde latt sin 'sikringssjef', oberstløytnant Klingenberg, lese bestemmelsene. Denne pekte på en rekke uklarheter og uoverensstemmelser i forhold til veiledningen, og bad om at overordnede myndigheter straks måtte få dem rettet opp. Fordi befal uten juridisk skoling ville måtte bruke bestemmelsene som rettesnor i en situasjon hvor det måtte handles uten nøling, var det viktig med full klarhet og konsekvens. Sjefen måtte vite nøyaktig hvor stor myndighet han hadde. Klingenberg satte til slutt fingeren på det kanskje ømmeste punktet:

'Hvorledes er forholdet mellem Bestemmelsen pkt. 10. c. om militæravdelings anvendelse av våbenmakt og lesning av oprørsloven.

I Veiledningens pkt. 11 forutsettes avdelingen kun å optre «efter politiets opfordring.» Og politiet skal efter Veiledningens pkt. 5 forinden ha lest oprørsloven.

Forinden områdechefen gir militær avdeling ordre til å gripe inn må han ha visshet for, at «den civile øvrighet» har lest oprørsloven, idet jeg oppfatter uttrykket «gripe inn» som et offen-sivt [sic] ikke som et defensivt foretagende. Men dette må tydelig presiseres.⁷⁰

Gulbranson gav full støtte til Klingenberg i et brev til KG. Også han trodde i første omgang at det skyldtes en glipp at ikke Grunnlovens bestemmelser var tatt med. Men da han noen uker senere purret på saken, var han kommet på andre tanker. Da aksepterte han at bestemmelsene faktisk gav militæretaten mulighet for å skyte uten varsel, og begrenset seg til å be om at det ble uttrykkelig presisert at dette bare gjaldt '*innenfor det militære område*.'

'Distriktskommandoen finner det dog meget betenkelig at *en militær avdeling* i dette tilfelle gjør bruk av sine våben før *befolkningen har fått det varsel og de militære myndigheter det rettsgrunnlag* som ligger i at oprørsloven er lest på behørig måte, slik at grunnlovens krav er

69 Bestemmelsene er signert av Quisling og kontraskjennet av ekspedisjonssjefen for FDs 2. avdeling, Fredrik Gellein. Konsepter er ikke funnet. Quislings arbeid med regelverket av 1922 og hans velkjente hang til å sette opp programmer og planer, gjør det ikke usannsynlig at bestemmelsene er ført i pennen av ham personlig.

70 Brev om 'Bestemmelser vedrørende militært område' fra oblt. Klingenberg til 4DK av 9. februar 1932: GSIII 304. Jfr. også brev av samme dato om 'Militært ordensvern' fra oblt. Klingenberg til 4DK i samme pakke.

skjedd fyldest.⁷¹

Distriktskommandoen fant det 'meget betenkelig'. Men den ville, så vidt vi kan bedømme, ha utført ordren.

Hva som fikk Gulbranson til å endre syn, vet vi ikke. Det mest sannsynlige er at han ved nærmere studium oppdaget at det ikke var meningen at bestemmelsene og veiledningen skulle gjelde samtidig, eller at han sluttet seg fram til at det ikke ville finnes noen uavhengig sivil myndighet i de situasjonene bestemmelsene var laget for, bare myndigheter underlagt den militære sjefen.

4DK brukte normal tjenestevei og sendte sine anmerkninger til KG. KG brakte dem *ikke* videre til FD og underrettet heller ikke de andre DKene. Han skrev bare tilbake til Gulbranson og fortalte at anførselene var notert og at det ville bli tatt hensyn til dem under den pågående revisjonen av sikkerhetsplanleggingen.⁷²

Bestemmelsene ble aldri trukket tilbake eller opphevet. I praksis mistet de mye av sin betydning da et nytt sett *Regler...* i januar 1934 erstattet det gamle. Inntil da lå de som udetonerte bomber i DKenes sikkerhetsarkiver. En telefon fra forsvarsministeren ville ha vært tilstrekkelig til å utløse dem.

At bestemmelsene ikke førte til sterkere protester fra militæretaten, tyder på en ukritisk aksept av direktiver ovenfra som i visse situasjoner kunne vist seg skjebnesvanger. Alternativt kan det være et vitnesbyrd om at DK-sjefene så sterkt ønsket at militæretaten skulle befri for avhengigheten av sivile myndigheter at de ikke la avgjørende vekt på at friheten sprengte lovens rammer.

Helt siden 1880-tallet hadde nemlig militæretaten følt et behov for utvidede fullmakter i nasjonale krisetider. Særlig var det lovbestemmelsen om at militæretaten ved indre uro ikke kunne handle uten etter oppfordring fra sivile myndigheter som ble opplevd som hemmende. Men etter at en proposisjon om lov om 'opretholdelse av den offentlige orden og sikkerhet under krig og krigsfare' var blitt lagt bort av Stortinget i 1918, var det ikke lyktes å få saken tilbake på dagsordenen.⁷³ I begynnelsen av 1930-årene var det en sterk følelse i militæretaten av at man var bundet av regler som var helt utidsmessige og gav de militære alt for lite spillerom. 'De gjældende bestemmelser for militær maktanvendelse maa efter min mening revideres og klareres med henblikk paa de veldige sociale endringer som har funnet sted, siden loven blev gitt', uttalte en av

71 Hemmelig brev fra 4DK til KG av 8. mars 1932: GSIII 304.

72 Det er snakk om den revisjonen FD bad om 25. juli 1931, se over.

73 Se St. forh. 1918: Ot. prp. nr. 16; jfr. FD 3245 og stortingsdebatten om proposisjonen. Under behandlingen av saken hadde det vist seg at militære reglementer og instruksjoner hadde sprengt lovrammene i spørsmål som kan sammenliknes med dem Quislings bestemmelser fra 1932 tok opp.

offiserene som hadde hatt kommando under utrykningen til Menstad.⁷⁴ Inntil videre fikk man i tilfelle ta seg til rette, 'sette seg ut over det manglende', mente han.⁷⁵ 'Det er tydelig at hvis man staar overfor en motpart som sætter sig utover loven, vilde det være naivt selv at holde sig indenfor denne', skrev en oberst i festningsartilleriet i 1930.⁷⁶ Og sjefen for 4DK framholdt i klartekst at hvis det gjaldt 'et mulig revolusjonært forsøk, eller optøier, som iallfall vil kunne medføre ubotelige ødeleggelser', måtte DKen og SV handle uten å vente til sivile myndigheter formelt rekvirerte hjelp.⁷⁷

'Bestemmelser vedrørende militært område' må betraktes som et forsøk på å konstruere unntakslover med de materialene som var for hånden. Men disse, først og fremst KGs *Regler...*, egnest seg ikke særlig godt for formålet. Selv en ytterst kreativ eksegesi kunne ikke tvinge leilighetsskriftet fra 1922 til å endre innhold. Dermed ble det i tillegg nødvendig med *creatio ex nihilo*. Et helt parallellt forsøk på å utvide militæretatens fullmakter ved en omtolkning av gjeldende regler ble foretatt under arbeidet med *Håndbok for Gardens sikringstjeneste* 1932–33. Dette viser at det blant de offiserene som i første rekke måtte regne med å bli satt inn under indre uro, eksisterte et klart følt behov for større selvstendig myndighet.

Bestemmelsene må ellers fortolkes i lys av Januar-PMet og Quislings brev til KG av 25. juli 1931, hvor han bl.a. bad om forslag til 'nye bestemmelser for militærsanvendelse [sic] og myndighet' og 'almindelige bestemmelser som må gjøres gjeldende i undtagelsessituasjoner'. Dette brevet hadde ikke KG svart på, og det ble i det hele tatt ikke besvart før etter at Quisling var fratrådt som statsråd. Trolig er det slik at Laake bevisst trenerte saken, som Fredrik Fagertun har antydnet.⁷⁸ Bestemmelsene viser at Quisling ikke ville la seg stanse av KGs sendrektighet.

Ytre faktorer?

Så langt har vi først og fremst betraktet Quislings tiltak i lys av Januar-PMet, som en gjennomføring av anbefalingene der. Men det er selvsagt at de ikke kan sees isolert fra de ytre forholdene i 1931–32. Den indrepolitiske situasjonen var jo spent i disse årene, og militære styrker ble en rekke ganger rekvirert for å opprettholde ro og orden; ikke bare til

74 Brev fra kaptein H. Diesen til admiralstaben av 22. juni 1931: KA 533.

75 Brev fra kaptein H. Diesen til admiralstaben av 7. august 1931: KA 533.

76 Hemmelig brev fra kommandanten på Bergens befestninger til 4DK av 23. oktober 1930: GSIII 301.

77 Gjenpart av hemmelig brev fra 4DK til KG av 3. september 1930: GSIII 304. Også Januar-PMet regnet med at SVs ledere i tilfelle et plutselig revolusjonsforsøk ville handle på egen hånd.

78 Fagertun: 50ff.

Menstad, men også i forbindelse med en fløterkonflikt sommeren 1931 og i anledning uroligheter i Kirkenes og Tromsø våren 1932.

På det generelle plan har utvilsomt den urolige sommeren 1931 virket som en bekreftelse på at tiltakene var nødvendige, men de faktiske innkallelserne later ikke til å ha påvirket Quislings initiativer direkte. Man har ment at politimester Welhavens henvendelse til regjeringen 28. august 1931 om at han ventet så store opptøyer i Oslo at militærhjelp ville bli påkrevet, førte til at militæretaten og FD satte opp nye planer, men dette er ikke riktig. Den planen for militær sikring av hovedstaden som Quisling presenterte for resten av regjeringen den 29. august, var i alt vesentlig den samme som Akershus kommandantskap hadde utarbeidet samme vår.⁷⁹ Derimot ser det ut til at Quisling brukte Welhavens helt generelle henvendelse som begrunnelse for de store omorganiseringene av sikkerhetsstyrkene i og rundt hovedstaden i 1931–32.

Innkallingene i 1931 hadde for øvrig vist i praksis at FDs autoritet var tilstrekkelig til å få satt sikkerhetstiltak i verk. I månedsskiftet august-september hadde Quisling innkalt en styrke på omtrent 100 mann til Graatenmoen ved Skien i strid med statsministerens og justisdepartementets ønsker.⁸⁰

‘Man må våge alt, når alt står på spill’: kupplanene

Nøkkelen til å forstå helheten i statsråd Quislings engasjement i den indre sikkerhetsplanleggingen ligger i en mappe i pakke 4710 i FDs arkiv. Den er merket ‘1. operasjonsdag’ og inneholder en unik samling dokumenter som tyder på at forsvarsministeren i et tidsrom som trolig minst strakte seg fra 25. januar 1932 til 17. oktober samme år systematisk arbeidet med detaljerte planer for å begå kupp ved hjelp av det militære ordensvernet og

79 Det virker ikke som om justisdepartementet eller Oslo-politiet hadde hatt noen anelse om denne planens eksistens. Høidal antar at planen ble utarbeidet for anledningen (Høidal: 86), men den eneste endringen i forhold til tidligere planer er at man har regnet med et ekstra gardekompani som ble holdt tilbake i Oslo under konflikten. Per Ole Johansen synes på sin side, med utgangspunkt i Lindboe, å tolke planen og regjeringens beslutning dit hen at *alle* styrkene i planen skulle innkalles på en gang hvis lockouten fortsatte: Johansen: 247f.

80 Regjeringen avviste 30. august å sende flere soldater til Graatenmoen trass alarmerende innmeldinger fra politimesteren i Skien og 1DK om at kommunistene i byen kunne tenkes å storme Skiens kretsfengsel og militære depoter. Bare noen timer etter regjeringskonferansen anbefalte imidlertid 1DK i et telegram til KG at det ble sendt en avdeling til moen. KG tok saken opp med Quisling, som uten å samrå seg med andre regjeringsmedlemmer gav ordre til å innkalle inntil 45 mann av IR3 og dessuten straks å sende en gardekontingent. Både statsministeren og justisministeren reagerte negativt da de fikk vite om innkallingen.

Lindboes antakelse, overtatt av Johansen, at det var 1DKs telegram av 29. august som gav støtet til aksjonen (Johansen: 237f., Lindboe: 54), er feilaktig. Formuleringer i et PM fra KG av 16. april 1932: GSIII 300; gir grunn til å regne med at KG ikke selv anbefalte å sende soldater til Graatenmoen.

frivillige, militært organiserte styrker.⁸¹ Med ‘kupp’ forstår vi i denne sammenheng en aksjon som tok sikte på å sikre Quisling kontrollen over statens fysiske maktmidler på ukonstitusjonell måte.

Dokumentene består av notater, konsepter til ordre til militære myndigheter og frivillige avdelinger, konsepter til skjemaer til bruk ved arrestasjoner m.v. Det er noe sprik i materialet, men hovedlinjene er likevel klare.

Kuppet skulle gjennomføres etter en detaljert timeplan. Forberedelsene skulle starte om formiddagen, med varsler til militære og frivillige avdelinger, men først ved en lynaksjon kl. 2 om morgenen ville det bli tatt ugjenkallelige skritt. Da skulle militære vakter settes ut på strategiske steder i Oslo, Bergen og Trondheim, og en rekke personer arresteres ‘som siktet for forbrytelse mot statens selvstændighet og sikkerhet’. Pågripelsene skulle foretas ikke av politiet, men av militære utstyrt med politifullmakter. De tre byene skulle erklæres for militært område, hvor militæretaten hadde den øverste myndighet og om nødvendig ville slå ned motstand og uro med våpen uten foregående varsel. Gatene skulle avpatruljeres av tungt væpnede soldater på lastebiler og panserbiler. Militære anlegg og depoter over hele landet skulle på forhånd være sikret i overensstemmelse med de regulære militære planene, og i de større byene ville det være samlet betydelige mengder militært ordensvern. Kuppledelsen ville i tillegg ha til disposisjon luftforsvarets mobile luftvernskyts i

81 Det er overraskende at dokumentasjonen er bevart intakt i et offentlig arkiv. Man må imidlertid ta med i vurderingen at dokumenter om indre sikkerhetstiltak *ikke* var blant dem som rutinemessig ble lagt fram for nye statsråder når de tiltrådte; tvert imot tyder mye på at de var tilgjengelige bare for en liten gruppe innvidde. (Takk til Harald Espeli, som minnet om dette). Dersom Quisling ved sin tratedelse overlot dokumentene til en embetsmann han hadde full tillit til (jfr. note 87), kunne han m.a.o. være rimelig sikker på at de ikke ville komme i uønskede hender. Grunnen til at Quisling ikke fikk dem ødelagt eller fjernet da han gikk av, må da ha vært at han mente at de kunne komme til nytte ved en senere anledning. Det tyder da på at han regnet med å vende tilbake til stillingen innen relativt kort tid, noe andre kilder bekrefter at han ikke så på som urealistisk.

Man må videre ta i betraktning at dokumentene ikke umiddelbart ser kompromitterende ut. Ved første blick kan de se ut som ordinære ordre om innkalling av sikkerhetsstyrker. For en stor del er forkortelser brukt. Risikoen for at noen ved et tilfeldig gjennomsyn skulle oppdage hva slags planer dokumentene egentlig inneholdt, var dermed ikke særlig stor. I dette ligger ikke at stoffet er tvertidig. Dette er for øvrig trolig en del av forklaringen på at stoffet, med ett unntak vi straks skal komme tilbake til, ikke tidligere er ‘oppdaget’ av forskningen, selv om det er snakk om et arkiv som ble avlevert til Riksarkivet alt i 1955. Her kan det også ha spilt en rolle at merkingen av pakken, ‘Div. om sikring, generalstreiken, Forsvarsrådet m. v. 1920–33’, ikke røper innholdet.

Hvor uheldig stoffet kan fortone seg, illustreres ved måten Borgersrud har behandlet det på. Han refererer til det og gjengir faktisk også et par av dokumentene (uten å opplyse hvor de er hentet fra) på s. 123–127 i *Den hemmelige hæren*. Men Borgersrud kom ikke til rette med dokumentenes egentlige karakter. Han antydte på den ene side at noen av dem kunne være en del av ‘en landsomfattende, militær opprørsplan’, en del av ‘Quislings og Throne Holsts hemmelige spill’, men var på den annen side åpen for at de kunne referere til faktiske, hemmeligholdte innkallelser av ordensvern i 1932–33. Se også note 97.

hovedstaden og frivillige avdelinger der og i Bergen, Trondheim, Skien og Stavanger. Norges Samfundshjelp ville stå klar til å overta driften, under militær beskyttelse, av viktige bedrifter og anlegg. Om morgenen skulle kringkastingen og pressen informere publikum om hva som var hendt i nattens løp.

Kuppet skulle skje preventivt, 'for å forebygge en forestående revolusjonær reisning'.⁸² Det ville da også neppe ha vært mulig å følge den kompliserte timeplanen dersom samfunnet allerede stod under angrep fra de 'røde'. Det militære kommandosystemet ble utnyttet maksimalt. Aksjonen skulle m.a.o. følge det klassiske mønsteret for militærkupp. Den skulle settes i gang av FDs sjef, som også ville beholde alle trådene i sin hånd gjennom et nett av 'forbindelsesoffiserer' og personlige representanter utstyrt med spesielle fullmakter til 'å treffe på stedet de avgjørelser som er nødvendige'.⁸³ Materialet tyder på at Quisling har vært noe i tvil om hvorvidt han overfor DKene skulle basere seg på FDs autoritet eller på en eller annen måte handle gjennom KG. I en del dokumenter, som synes å være relativt tidlige, er den første løsningen valgt. Her heter det at 'Distriktskommandoen underlegges direkte Forsvarsdepartementet og tar [under strengeste personlig ansvar] kun ordre fra dette departements chef eller den han spesielt bemyndiger'.⁸⁴ I et større antall dokumenter er ordrene i stedet utstedt med henvisning til kunngjøringer fra FD e.l., og det er sannsynlig å regne med at de på en eller annen måte skulle ekspederes gjennom KG. Men i begge tilfelle er det klart at Quisling selv ville sitte med den reelle kontrollen.⁸⁵

82 Maskinskrevet konsept 'Forb. off. til 4. og 5. D[ivisjon]e[n] og 'Kringkastingen'. I et konsept, merket 'Nr. 3', til 'Centralstyret for F[rivillige], V[ern]. A[vdelinger].', ble dette bedt om å mobilisere sine folk fordi 'uroligheter og optøier kan ventes i forbindelse med ... [åpent rom som skulle fylles ut etter anledningen]'. I førsteutkastet skulle de ha til oppdrag å 'undertrykke uroligheter'. Dette ble senere endret til å 'hindre uroligheter og opretholde lov og orden.'

83 Fullmaktene påla alle offentlige tjenestemenn å yte innehaveren all mulig bistand og truet med straff for alle, offentlige eller private, som ikke etterkom hans 'rettmessige henstillinger'.

84 Maskinskrevet konsept 'Forb. off. til 4. og 5. Dr' og 'Kringkastingen'. Ordrene i klammer er en senere tilføyelse. Dokumentet er også sitert i Borgersrud: 126 (der er riktignok 'strengeste' blitt til 'strengt'). En tilsvarende formulering finnes i et håndskrevet konsept til en ordre til 2DK.

85 Den innbyrdes datering av de to gruppene dokumenter er ikke sikker. Den bygger på at de som antas sendt gjennom KG inneholder instruksjoner om å innkalle *deler* av ordensvernet, snarere enn *alt* ordensvern, slik det heter i dem som stiller DKene direkte under FD. Å innkalle alt ordensvern kan synes å være det alternativet en kuppemaker ville begynne med, å innkalle deler tyder på en modnere overveelse og en mer konkret vurdering av behovet. Videre er det i de førstnevnte dokumentene føyd inn en referanse til et brev av 25. januar 1932, noe som kan tyde på at de er satt opp før denne dato. I de sistnevnte er det derimot føyd inn en referanse til et brev av 17. oktober s. å. som var svar på et brev fra KG av 31. mars. Sannsynligheten taler dermed for at disse ble satt opp i tiden 31. mars – 17. oktober. – Det er ikke referert til KG i timeplanen for aksjonen, noe som tyder på at han ikke skulle spille noen aktiv rolle.

Når Quisling overveide å sende direkte ordre til DKene, var det trolig ut fra faren for at KG Laake, som stod fjernt fra Quisling politisk, kunne nekte å samarbeide. Hvorfor Quisling likevel i de antatt yngste konseptene valgte å la ordrene gå gjennom Laake, forteller ikke kildene, men det mest sannsynlige er at han regnet med at det ville øke sjansene for at de ville bli utført uten spørsmål på lavere nivå. Å sende ordrene gjennom KG var nemlig den formelt riktige måten. Det ville trolig ha vært mulig for Quisling å få ekspedert ordrene i KGs navn selv om Laake nektet. Ordrene skulle mest sannsynlig telegraferes i kode eller sendes over militær radio, og dette kunne FD greie like så vel som KG. Dersom de skulle sendes skriftlig, lå KGs kontor, med nødvendige stempler og brevpapir, ved siden av forsvarsministerens eget.⁸⁶

Hvilken rolle, om noen, den sittende regjeringen skulle spille i kuppet, er helt på det uvisse. Vårt eneste holdepunkt i så måte er et konsept til en beordring hvor 'Regjeringen har [midlertidig beordret]' ble endret til 'NN er midlertidig beordret', noe som jo tyder på at Quisling ikke til syvende og sist regnet med å kunne handle på regjeringens vegne. Her kan det ha spilt inn at statsminister Kolstad, som Quisling respekterte, og som var ansvarlig for hans utnevning til statsråd, døde 5. mars 1932. Kolstad ble erstattet av Jens Hundseid, som Quisling avskydde og aktivt motarbeidet. Ellers synes det klart at han regnet med støtte, eller i alle fall aksept for sin handlemåte hos politimester Welhaven i Oslo. Fylkesmannen og ordføreren skulle informeres om aksjonen, men bare ett kvarter før den startet. De ville m.a.o. bli stilt overfor et fullbyrdet faktum.

Mye tyder m.a.o. på at Quisling regnet med at aksjonen kunne begrunnes slik at han ville få bred støtte i 'samfunnsbevarende' kretser. En slik støtte ville trolig også være helt nødvendig dersom kuppledelsen skulle ha håp om å beholde makten i mer enn noen timer eller dager. Kildene gir dessverre ingen holdepunkter m.h.t. aksjonens mer langsiktige mål. Det vi vet om Quislings politiske innstilling fra begynnelsen av 1930-tallet gjør det imidlertid vanskelig å tro at han ville ha trådt tilbake og latt det politiske systemet fortsette uendret etter at han med ulovlige midler hadde avverget en virkelig eller påstått rød revolusjon. Som et absolutt minimum ville han sannsynligvis ha krevd forbud mot 'revolu-

86 At militæretaten trolig ville ha akseptert falske ordre i KGs navn sannsynliggjøres på en fascinerende måte av en episode fra Menstad-urolighetene 1931 som daværende justisminister Lindboe omtaler i sine memoarer. Lindboe hadde gitt byråsjef Rognlien i oppdrag å få militæret ved Menstad til å ta hånd om 20 tonn av Veivesenets dynamitt. 'Telefon til kompaniet på Gråtenmoen og til Forsvarsdepartementet hadde ikke nytt. Begge steder forlangte de, trots efter hans mening overbevisende forklaringer, Kommanderende generals ordre. Tilslutt hadde han ringt til Gråtenmoen, gitt ordre om bevakning, og da han på nytt fikk beskjed om at ordren måtte gis av Kommanderende general, hadde han sagt: «Dette er Kommanderende general!» Og da var alt gått i orden' (Lindboe: 47). Lindboe bemerker at han hadde følelsen av at 'dette kanskje ikke var særlig heldig såfremt det en gang skulle bli alvor'.

sjonære' partier (se også nedenfor, s. 162f.).

Var Quisling alene om planene? Kildene gir ikke entydig svar på dette. Planene later til å være utarbeidet i FD, de er sortert i legg bestående av brevpapir til personlig bruk for forsvarsministeren. Det som er håndskrevet, synes i sin helhet å være skrevet av Quisling. Hvorvidt det er sannsynlig at han også står bak det maskinskrevne, er jeg ute av stand til å bedømme. Men sikkert er det at kuppet ikke kunne utføres uten bistand. Et av de mest spennende dokumentene er en liste med tretten etternavn, merket 'Nd. komiteen'. Alle de tretten lar seg identifisere som offiserer, mest majorer og kapteiner, men også et par løytnanter og en oberst; samtlige fra Oslo-området. En av dem var marinekapteinen som fikk i oppdrag å drive forsøk med et hemmelig radionett (se s. 135f.). Flere av offiserene var blitt overtallige i den nye hærordningen, og det er derfor ikke sannsynlig at lista har med forsvarsministerens regulære embetsførsel å gjøre. Mot dette taler også at fire av offiserene lar seg sikkert plassere i Quislings bekjentskapskrets 1931–33. Av disse var tre fremtredende i Nordiske Folkereising, hvor tanken om en kuppliknende aksjon var til stede helt fra starten av.⁸⁷ En av disse ble senere en sentral mann i NS. Hele seks (av disse bare én blant de før nevnte) var generalstabsoffiserer og fem av dem tjenestegjorde i generalstaben sammen med Quisling på 1910- og 1920-tallet! I åtte av tretten tilfeller kan vi m.a.o. fastslå at det dreide seg om folk hvis holdninger Quisling hadde personlig kjennskap til. Alt i alt taler omstendighetene for at det er snakk om en liste enten over medsamsvorne, eller over personer som i tilfelle ville bli spurt om å medvirke i kuppet.

Et uhyre interessant trekk ved planene er at de står i så nær og direkte sammenheng med de *offisielle* tiltakene Quisling fikk gjennomført. Særlig når det gjelder bestemmelsene om militært område og de frivillige avdelingene kan det se ut som om den *primære* hensikten med de offisielle tiltakene var å gjøre kuppet lettere å gjennomføre.⁸⁸ Et kjernepunkt i kupplanene var at ordrene mest mulig skulle gis gjennom ordinære kanaler. Kuppet skulle gis et så sterkt skinn av legitimitet som råd var.

87 Om NFs planer, se Høidal: 77, Hans-Dietrich Loock: *Quisling, Rosenberg og Terboven* (Oslo: Gyldendal 1972): 51. Begge forfatterne bruker kupp-begrepet. Jfr. Hartmann: 118f., hvor forfatteren mener at Quisling hadde tenkt å bruke NFs celler til i 'en given eller valgt situasjon' å 'underminere enhver motstand og gjøre militærmakten til sitt politiske redskap' gjennom en aksjon ledet fra Oslo. – Det er grunn til å påpeke at 'Nd. komiteen' bare talte ett medlem som samtidig var med i 'Polkom', som fra mai 1932 førte arbeidet fra NFs politiske komité videre (se Dahl: 225). Offiseren Peter Mjøllner, fra februar 1931 kontorsjef i FD, var aktivt med i NF, bl. a. i Sentralkomiteens arbeidsutvalg. Også kaptein Finn Hannibal Kjelstrup i 4. armékontor var med i NF. Begge disse kunne ha hatt praktisk anledning til å hjelpe Quisling med planene, men det er ikke dokumentert at så skjedde, og de står ikke på lista over 'Nd. komiteen'.

88 Sammenhengen går bl. a. fram av at det i kupplanene flere steder var satt av ledig plass til henvisninger til bestemmelsene om militært område og til FDs regler om frivillige avdelinger.

Dette ble gjort ved i størst mulig grad å utnytte eksisterende militære planer og KGs og FDs autoritet. Quisling hadde god nytte av sine detaljkunnskaper om DKenes beredskapsplaner, og av den nye oppbygningen av Oslo ordensvern. I tillegg var grunnen altså beredt ved at FD hadde skapt uklarhet m.h.t. hvilke regler som gjaldt. Dette gjaldt både de frivillige avdelingene og bestemmelsene om militært område. De sistnevnte var tiltenkt en helt sentral rolle. De økte forsvarsministerens direkte kontroll med sikkerhetsstyrkene, tilla militærvesenet fullmakter det ikke hadde ifølge lovverket og gjorde det mer uavhengig av sivile myndigheter. Det var med henvisning til dem at Oslo, Bergen og Trondheim skulle stilles under militært styre. Sannsynligvis er bestemmelsene først og fremst et overlagt forsøk fra Quislings side på å hylle militærvesenets fullmakter inn i en juridisk tåke, for under en krise å utnytte tvilen som dermed var skapt. Og forsøket lyktes. Som vi nettopp har sett, aksepterte militæretaten bestemmelsene.

De frivillige avdelingene, '[frivillige]. V[ern]. A[vdelinger]', kom fullt til sin rett i kupplanene, satt opp som egne enheter og bevæpnet med militæretatens våpen. Ifølge et ordrekonsept skulle medlemmene i de frivillige avdelingene ikke innkalles militært. Her ser vi trolig Quislings egentlige hensikt i striden med KG: ikke bare skulle de frivillige avdelingene settes opp for seg, de skulle også ha første krav på folkene, foran det offentlige militærvesenet! Dette var aldri blitt uttrykt eksplisitt i FDs brev til KG om saken, men det *kunne* tolkes inn i dem. Under kuppet ville altså Quisling legge sin tolkning til grunn. Igjen har Quisling trolig kalkulert med at DK-sjefene, stilt overfor en telegrafisk ordre som måtte utføres straks, ville bøye seg for statsrådets fortolkning selv om de personlig skulle være i tvil.

Med kupplanene sprengte Quisling definitivt rammen Januar-PMet hadde trukket opp. I PMet var det en klar forutsetning at samfunnet faktisk ble angrepet av 'bolsjevikene', enten det nå skjedde oven- eller nedenfra. Quislings aksjon ville som nevnt komme bolsjevikene i forkjøpet. En annen vesentlig forskjell i forhold til PMet var den helt avgjørende rollen kupplanene og bestemmelsene for militært område skapte for forsvarsministeren, d. v. s. for Quisling selv. I PMet var det jo også militæretaten og SV som var de drivende krefter i sikkerhetsarbeidet, ikke FD. Munthe hadde skrevet sitt PM for sine militære overordnede, mens en temmelig fargeløs jurist fra Venstre var forsvarsminister, og kunne ikke godt forutse at en mann som Quisling snart skulle overta denne stillingen.

Var kupplanene påvirket av ytre forhold?

Det er naturlig å spørre om noen av de ytre omstendighetene i Quislings statsrådperiode kan kaste mer lys over kupplanene. Kan de f.eks. fortelle

oss noe om de sannsynlige målene med aksjonen?

Den hendelsen som ved sin dramatiske ugjennomtrengelighet umiddelbart kunne synes å passe best sammen med hemmelige offiserskonspirasjoner, er det såkalte 'pepperoverfallet'. Om ettermiddagen 2. februar 1932 ble Quisling overfalt av en (eller flere) ukjent(e) da han oppsøkte sitt kontor for å hente noen papirer. Overfallsmannen stakk etter ham med en kniv, kastet angivelig spansk pepper i øynene på ham og slo ham i svime. Ut over et par risp og noen flenger i klærne ble han imidlertid ikke synlig skadet.⁸⁹ Det gikk noen timer før overfallet ble kjent. Da Quisling kom til seg selv, skyndte han seg nemlig hjem uten å anmelde overfallet til politiet. Han vendte ansiktet bort fra vekten i FD da han leverte nøklene, slik at denne ikke kunne se at han var såret. Først etter at han var kommet hjem, lot han seg overtale av sin kone og Frederik Prytz til å anmelde saken. Under den senere etterforskningen viste han ikke noen utpreget samarbeidsvilje, f.eks. nektet han sin kone og husholderske å la seg avhøre av politiet.

Saken gav opphav til talløse spekulasjoner som vi ikke skal gå inn på her. Den ble aldri oppklart, trass intens etterforskning og en belønning på 5000 kroner.

Heller ikke kunnskapen om kupplanene hjelper oss å forklare hvem overfallsmannen eller -mennene var, eller hvilke motiver som lå bak innbruddet i FD. Men eksistensen av planene kan kanskje være med å forklare hvorfor Quisling handlet som han gjorde etter overfallet. Det er all grunn til å gå ut fra at planene befant seg på kontoret, og i så fall hadde Quisling all grunn til å forhindre at det ble gjennomført av politiet. Dersom saken ble anmeldt, var en ransaking neppe til å unngå. Slik saken nå forløp, undersøkte ikke politiet kontoret før etter at Quisling og Prytz hadde vært der og hatt anledning til å fjerne eventuelle kompromitterende papirer.⁹⁰

Pepperoverfallet ble fulgt av den såkalte 'Quisling-saken'. Den startet med at Quisling under trontaledebatten i april 1932 gikk til frontalangrep på 'det kompani av opviglere, der lever som fiender av vårt samfund', d.v.s. den organiserte arbeiderbevegelse.⁹¹ Han anklaget NKPs ledere for å være lønnede agenter for Sovjetunionen, Arbeiderpartiet for å forberede revolusjon og stå i skjult ledtog med Komintern. Arbeiderledere, inkludert offentlig velkjente menn, hadde planlagt å gjøre Menstad-affæren til innledning til et åpent opprør. Quisling påberopte seg å ha

89 Både i samtid og ettertid er det blitt spekulert over om overfallet i realiteten var fingert. Rapporten fra de to medisinske sakkyndige som undersøkte Quisling noen dager senere, taler imidlertid mot dette.

90 Høidal: 90. Borgersrud har hevdet en liknende sammenheng mellom de hemmelige dokumentene i FD og pepperoverfallet i *Klassekampen* for 18. november 1991, men se note 97 under.

91 St.forh. 1932, 7d: 546.

dekning for sine påstander i FDs hemmelige dokumenter. Stortinget besluttet å be om å få dokumentene oversendt og nedsatte en spesialkomité for å granske påstandene. Denne delte seg i et borgerlig flertall og et mindretall fra Arbeiderpartiet. I tråd med flertallsinnstillingen gav Stortinget en forsiktig støtte til Quisling, men besluttet samtidig at saken ikke skulle føre til noen 'forføining' fra Stortingets side. I lys av alvoret i de opprinnelige anklagene var dette i realiteten en erkjennelse av at dokumentene ikke *beviste* stort. Quisling gikk ut av striden med hevet hode, forakt for det feige Stortinget og styrket prestisje på høyresiden. Han var mannen som hadde våget å si fra, mannen kommunistene fryktet 'fordi han visste så mye'.

Om høsten fulgte 'Kullmann-saken'. Marinekaptein Olaf Kullmann var pasifist og sosialist og hadde gjort seg umulig som offiser bl. a. ved å uttale offentlig at han i tilfelle av et militært angrep på Norge ville vende sine våpen, ikke mot fienden, men mot den norske stat. Quisling utnyttet etter beste evne saken til å forfølge sine anklager fra våren og brukte den som basis for et nytt stormløp mot Arbeiderpartiet. Quislings krav om at ledende LO-folk og arbeiderpartipolitikere som hadde uttrykt støtte til Kullmann måtte tiltales for forræderi og anslag mot statens sikkerhet, førte til intense rivninger i regjeringen.

Vi skal ikke her følge hverken Quisling-saken eller Kullmann-saken i detalj, bare bemerke at Quisling i begge tilfeller kan ha trodd at hans utspill kunne føre til tilstander hvor kupplanene kunne komme til nytte. Han kan ha ment at hans 'avsløringer' under trontaledebatten ville føre til ulovlige motaksjoner fra arbeiderbevegelsens side, eller at den borgerlige opinionen ville vakne og sette i verk tiltak, først og fremst forbud mot partier som hevdet å være revolusjonære, som i neste omgang ville tvinge de røde til kamp. Planene kunne ha blitt aktuelle uansett.⁹² En domsavgjørelse i en forræderisak mot sentrale arbeiderledere kunne hatt samme effekt, og det kan ikke utelukkes at det var derfor Quisling med alle midler presset Kullmann-saken mot dette klimaks. For hans formål ville det være av underordnet betydning hva dommen gikk ut på. Dersom den gikk ham imot, og arbeiderlederne ikke ble felt, ville den være den endelige bekreftelse på at samfunnet var glidd for langt ut i selvødeleggende ettergivenhet og trengte en ny, sterk ledelse. Dersom Tranmæl m.fl. ble funnet straffskyldig for det de mente var legitim politisk virksomhet, ville det sette hele bevegelsens eksistens i fare og med stor sikkerhet tvinge fram aksjoner som det i neste omgang ville bli nødvendig å undertrykke.

92 Slik Quisling-saken utviklet seg, ble imidlertid mulighetene for dette dårlige. Dersom Quisling var blitt direkte desavouert av Stortinget eller statsministeren, ville hans personlige prestisje ha fått en slik knekk at et kupp ville bli vanskeligere å gjennomføre. Og Quisling skjønnte snart at han var kommet på defensiven i saken og at det var små muligheter for at saken skulle falle slik ut at Arbeiderpartiet ble tvunget til så drastiske motiltak at de måtte undertrykkes med makt.

Denne tolkningen passer langt på vei sammen med et synspunkt som er gjort gjeldende av Oddvar Høidal. Quisling ønsket 'å bruke stillingen i regjeringen som et springbrett til politisk lederskap', skriver han. 'Følgelig konsentrerte han seg om kontroversielle spørsmål ikke bare fordi de engasjerte ham sterkt, men også fordi de kunne utnyttes i kampen om politisk innflytelse.'⁹³

Kullmann-saken førte til at Quisling tapte en del av sin prestisje, først og fremst i de ledende kretsene i Høire. Selv om man der fortsatt hadde sans for hans ubendige vilje til å ta det bolsjevikiske ondet ved roten, mente man han nå hadde vist at han manglet nødvendig politisk dømmekraft og avslørt betenkelige autoritære tendenser. Men i andre kretser styrket han sin stilling. Her hadde man den kompromissløse, sterke leder som kanskje kunne bringe noe nytt inn i politikken, hamle opp med krisen, tukte bolsjevikene. Han sa hva andre tenkte. I oktober 1932, mens Kullmann-saken raste på det verste, ble Quisling på Freia-direktøren Johan Throne Holsts initiativ invitert til en rekke 'herremiddager' hvor han fikk møte en rekke av de mest innflytelsesrike sympatisørene sine. Den gamle kretsen fra Nordiske Folkereisning ble her ført sammen med politikere og næringslivsfolk som hadde sett seg lei både på Stortingets maktesløshet overfor den økonomiske krisen og på det man mente var ettergivenhet overfor farlige undergravende krefter. Her ble en slags plan om politisk nyordning luftet: 'Efterat aksjonen mot Kullmann har forberedt stemningen skal det drives igjennom en forsterket boikott-lov som Stortinget ikke kan vedta. Regjeringen skal allikevel bli sittende og gå over til diktatur.' Grunnloven skulle suppleres eller erstattes av en ny forfatning hvor Stortingets betydning var betydelig redusert. Planen ble bl.a. diskutert på 'onsdagsmøtet' 26. oktober, som med rette er blitt berømt. Det viste 'at fremstående menn i politikk og næringsliv i alle fall vurderte å gjennomføre en form for kupp mot det parlamentariske system, og at Quisling var en mann som muligens kunne føre dem til død.'⁹⁴ Quisling var på dette tidspunkt en av de to-tre sterkeste mennene i regjeringen. På kort tid var han blitt et navn alle, fra landsende til landsende, kjente. Han var en mann å regne med. Borgerlige politikere

93 Høidal: 114, her sitert etter den norske utgaven av boka (s. 93).

94 Høidal: 101f., her sitert etter den norske utgaven (s. 83). Jfr. Lindboe: 186ff. og Hartmann: 208–13. Møtet ble holdt hos Carl Løvenskiold på Bærums verk. Foruten Quisling og Throne Holst deltok bl. a. kapteinene Munthe og Prytz, major Hvorslef, rittmester Fougner, general, tidligere statsminister Bratlie, Fedrelandslagets formann Lehmkuhl, Bondepartiets fungerende formann Østby-Deglum, lederen av Bygdefolkets Krisehjelp, Seierstad, redaktør Aadahl i *Nationen*, prost og leder for De Frie Arbeidere, Aandstad, og juristene Borchgrevink og Hjort. Det ble ikke vedtatt noen bestemt handlingsplan eller holdt noen avstemning, men Quisling oppfattet helt klart møtet som en støtte for sin linje. Formalisten og juristen Bratlie, stortingsrepresentant for Høire gjennom mange år, var så vidt vi vet den eneste som sa fra at han ikke kunne akseptere at regjeringen skulle trosse stortingsflertallet.

som ikke delte hans syn kunne likevel ikke overse støtten han fikk. 'Høsten 1932 var det så avgjort grunnlag for en eller annen form for politisk bevegelse omkring Quisling', skriver Høidal.⁹⁵ Men samtidig hadde Quisling lagt seg ut med statsministeren, og det var ikke gitt at ikke Hundseids neste forsøk på å fjerne ham kunne lykkes. Hans personlige karriere hang m.a.o. i en tynn tråd fra dag til dag, noe som kan ha disponert ham mer enn før til å ta sjanser for å beholde sin stilling. Var han først ute av FD, kunne det planlagte kuppet ikke gjennomføres.

Her må det likevel påpekes at Quislings militære kupplan hadde vært under arbeid i mange måneder før onsdagsmøtet og at det ikke er noe som tyder på at det er noen direkte sammenheng mellom de to planene. Men dermed er det ikke sagt at de ikke kunne kombineres. Forutsatt at Quislings nærmeste krets var innviet i den, gir kupplanen tvert imot en noe større realitet til tankene fra høsten 1932 om å la regjeringen bli sittende trass mistillit i Stortinget enn forskningen til nå har villet innrømme dem.⁹⁶ Siden den ulovlige militæraksjonen i overveldende grad var avhengig av personen Quisling, som dermed måtte få både hovedæren og hovedansvaret for den, ligger det i kortene at Quisling også måtte bli den ledende mann i den nye regjeringen.

Kunnskapen om de konkrete kupplanene gjør det også lettere å forstå enkelte senere uttalelser av Quisling, som ellers lett kunne virke overspente og urealistiske. Et eksempel er uttalelsen til *Berliner Börzenzeitung* høsten 1940 om at spørsmålet for ham ved årsskiftet 1932–33 var om han skulle 'bruke makt eller ikke'.⁹⁷

Perspektiver

Da Quisling 3. mars 1933 overlot nøkkelen til forsvarsministerens kontor til Jens Kobro, hadde han fått gjennomført viktige deler av det program-

95 S. 102, her sitert etter den norske utgaven (s. 84), jfr. s. 104f. Jfr. Dahl: 236, 247 m.fl.st.

96 Se til dette Dahl: 228f, 234. Etter mitt syn er dermed ikke Quisling-kretsens oppskrift nødvendigvis så 'lojal og ublodig' som tidligere antatt (Dahl: 229).

97 Sitert etter Dahl: 247. Se også Straffesak: 336, hvor Quisling forutsetter at han i sin statsrådstid hadde makt til å slå 'dette svineriet' [vel det norske parlamentariske system] i stykker, 'kastet ut disse folk og satt skikkelige folk på plassene'. Jfr. Borgersruds artikkel i *Klassekampen* for 18. november 1991. Jeg forstår denne artikkelen dithen at Borgersrud vil etablere en direkte forbindelse mellom den 'politiske' planen og Januar-PMet, kanskje også de militære kupp-dokumentene (dette siste er uklart). Borgersrud omtaler planer som gir 'utvetydige beviser på at Quislings krets ønsket å bruke militære mot en lovlig valgt DNA-regjering', noe som kan passe på Januar-PMet. Det passer imidlertid mindre på den 'politiske' og den 'militære' kupplanen, som begge forutsatte at Quisling satt i regjeringen. Borgersrud skriver også at 'Quislings kapteiner' i 1931 og 1932 'satt [...] i generalstaben og fiklet med militære statskupplaner etter tjenestlig ordre' fra statsråd Quisling. Det er vanskelig å forstå Borgersrud her. Januar-PMet, som jo tok høyde for en aksjon mot en sittende regjering, ble skrevet før Quisling tiltrådte, og kupplanene i FD 4710 ble ikke utarbeidet tjenstlig i generalstaben. På spørsmål har Borgersrud opplyst at han bl. a. har

met Januar-PMet hadde stilt opp. Oslo ordensvern var en slagkraftig styrke på godt over 5 000 mann. Leidangen var blitt akseptert av Stortinget, og det var åpnet adgang for at DK-sjefene kunne samarbeide med avdelinger fra SV. I stillhet hadde Quisling dessuten lagt brikkene slik at han, dersom han igjen tok plass på forsvarsministerens kontor, kunne aktivisere bestemmelser som gav militæretaten brede fullmakter til å gripe inn overfor sivilbefolkningen, og Quisling mulighet til å misbruke sikkerhetsstyrkene til egne formål.

I sitt arbeid med den indre sikkerheten hadde Quisling kunnet regne med støtte ikke bare fra politiske meningsfeller som NF-kretsen og ledelsen i SV og Norges Samfundshjelp, men også fra deler av militæretaten. Store deler av den militære ledelsen hadde i det vesentlige samme trusselbilde som Quisling, og i enkelte offiserskretser var det misnøye med de strenge formelle rammene som var satt for militær inngripen. Det militære votum var imidlertid ikke entydig. Flere offiserer uttrykte skepsis m. h. t. formelle sider ved Quislings utspill, og en rekke forhold viser at KG Laake hadde en mindre dramatisk trusseloppfatning enn sin politiske sjef. Laake fungerte på mange måter som en bremsekloss, og Quislings forsøk på å omgå ham tyder på at statsråden også var klar over dette.

Hans Fredrik Dahl gir i *Vidkun Quisling: En fører blir til* inntrykk av at så vel landets offiserskorps som FDs embetsverk så å si mannjevnt sluttet opp om Quisling. Det synes klart at dette inntrykket bør nyanseres.⁹⁸

Bildet av en forsvarsminister som med overlegg undergraver formelle skranker og bruker mye av sin tid på å bygge opp militære styrker til indre bruk, stemmer for øvrig ikke så godt med det bildet Dahl gir av en til punkt og prikke pliktoppfyllende embetsmann som personlig var skeptisk til å bruke utskrevne soldater under arbeidskonflikter og opptøyer. At Quisling næret en slik skepsis, vil Dahl vise med en indirekte referanse til et brev Quisling skrev til sin bror høsten 1921. Her frarådet Quisling broren å søke seg til Garden fordi Garden var den avdelingen som først ville settes inn under uroligheter og fordi 'retferdighetsspørsmålet er saa tvilsomt'.⁹⁹ Hva som var ment med 'retferdighetsspørsmålet' i denne

tenkt på FDs brev til KG av 25. juli 1931 (se over), som imidlertid ikke kan sies å være noe pålegg om å planlegge for statskupp.

98 Se f.eks. Dahl: 191, 236. Støtten fra offiserskorpset er dels søkt underbygget ved referanser til private brev og støtteerklæringer til Quisling fra offiserskolleger, men uten noen vurdering av hvor representative disse kan ha vært. Når det gjelder støtten fra embetsverket, er denne så vidt jeg kan se ikke forsøkt spesifikt underbygget. På meg virker det rart at Dahl spesielt understreker (s. 236, 237) at embetsverket stod bak Quisling i Kullmann-saken, hvor striden jo for en stor del stod om dokumenter den retthaverske og skriveglade Quisling later til å ha utformet på egen hånd.

99 Dahl: 170, jfr. 76. Dahl nevner også som et eksempel på Quislings tilbakeholdenhet at han i mai 1931 gav bemyndigelse til å engasjere sivil, ikke militær vakt ved depotene i Trondheim (Dahl: 171). Dahl synes her ikke å være oppmerksom på at det samtidig ble innkalt vakt en rekke andre steder, eller på at FD opp gjennom hele 1920-tallet konsekvent

sammenheng er ikke klart. Det er mulig at Quisling mente at urolighetene kunne skyldes urettferdige sosiale forhold som på sett og vis unnskyldte dem og gjorde det urimelig å møte dem først og fremst med våpenmakt. En annen mulighet er at Gardens sosialt skjeve rekruttering gjorde den til en 'klassestyrke' som av den grunn var prinsipielt tvilsom. Dahl avviser at tanken var at gardetjenesten kunne være spesielt farefull. Men uansett hva som lå bak, er det tvilsomt om den enkeltstående uttalelsen i kjølvannet av storstreiken 1921 er særlig egnet til å kaste lys over Quislings standpunkter ti år senere.

Da kunne det være mer naturlig å ta utgangspunkt i Quislings uttalelser i Stortinget, hvor han hevdet å være motstander av 'dette at man skal sende militær hit og dit'; han svermet 'ikke for å bruke militær i de indre forhold', og når han enkelte ganger gjorde det, var det 'meget motstrebende'.¹⁰⁰ Spørsmålet blir hvordan slike uttalelser skal fortolkes og hvilken vekt de skal gis.

Det kan godt være at Quisling, som mange andre offiserer, ideelt sett ville ha foretrukket at militæretaten ble fritatt for indre ordensoppgaver.¹⁰¹ Også Januar-PMet framholdt at dette kanskje ville være best. Men så lenge ingen andre tok seg av den indre sikkerheten på en betryggende måte, er det ingen grunn til å tro at dette synet gav seg noen som helst praktiske utslag. Militæretaten måtte holde for. Og den unnslo seg ikke. Det gjorde heller ikke Quisling, hverken i planlegging eller i handling. At beslutningen om å sende tropper til Menstad ble fattet uten at han åpnet munnen, ligger fast, men sier jo ikke noe om hva han ville ha gjort dersom utfallet hadde vært i tvil. Derimot var det Quisling som hadde sørget for at gardistene som ble sendt til Menstad var for hånden. Ved andre

hadde gått inn for sivilt vakthold i slike sammenhenger, bade for ikke å provosere sivilbefolkningen og (særlig) av økonomiske hensyn. Det ville ha vært svært vanskelig for Quisling å fravike denne tradisjonen, som han også påberopte seg da saken kom opp i Stortinget (St. forh. 1933, 7d: 190). Dahl nevner heller ikke at så å si alle de engasjerte sivile vaktene i Trondheim var håndplukkede medlemmer av SV, men skriver, ut fra et innlegg av arbeiderpartirepresentanten Støstad, at det er snakk om 'påstått favorisering av Fedrelandslaget' (Dahl: 250). Foranledningen til vaktholdet var for øvrig ikke 'uroligheter [...] i Trondheim', slik Dahl hevder, men de militære myndigheters frykt for slike på basis av rykter om rødegarder.

100 St.t.forh. 1932, 7d: 548 og 1066.

101 Dette var det tradisjonelle militære synspunktet som var blitt hevdet en rekke ganger på 1910-tallet, da slike oppdrag ble mer aktuelle enn før. Men det ble sjeldnere framført opp gjennom 1920-tallet, da indre sikkerhet i økende grad ble en del av militæretatens 'normale' virkefelt. Mye kan tyde på at rollen som det bestående samfunns siste vern mot indre fiender fungerte som en viktig eksistensberettigelse for offiserskorpset i en periode uten sterke ytre trusler. Under høringene først på 1930-tallet hadde ingen avdelinger foreslått at militæretaten helt skulle fritas for ordensoppgaver. Trass i en sterk følelse av at militærmakt ikke burde brukes unødig, og vel vitende om at forsvaret fjernet seg fra folkeforsvarsidealet når det fikk ordensoppgaver, mente trolig de fleste norske offiserer først på 1930-tallet at en indre militær beredskap var helt nødvendig.

anledninger gikk Quisling inn for å sette inn tropper, uten å få medhold i regjeringen.¹⁰²

Den indre militære sikkerhetsberedskapen var et våpen som på grunn av trusselens særlig farlige karakter var ladet med skarpt. Quisling, godt hjulpet av meningsfeller og hierarki, gjorde sitt beste for å slå av sikringen.

ARKIVREFERANSER:

Riksarkivet

FD	Forsvarsdepartementets arkiv, avlevering 1955
GS	Generalstabens arkiv, med avdelingsnummer I-V
JD	Justisdepartementets arkiv
KA	Marinekommandoen/Admiralstabens arkiv
KGIVA	Kommanderende generals arkiv 1899-1940, katalogdel A
KGIVB	Kommanderende generals arkiv 1899-1940, katalogdel B

Statsarkivet i Oslo

1D jrn.	1. Brigade/1. Divisjons arkiv 1911-1940, staben, kontor, journalsaker
---------	---

Statsarkivet i Tromsø

6D	6. Divisjons arkiv, Staben
----	----------------------------

H. M. Kongens Gardes arkiv

Privatarkiv etter C. Th. Holtfodt

¹⁰² Quisling foreslo ny militærvakt på Menstad i regjeringsskonferanse 7. juli 1931, uten å få gjennomslag. Det later til at han gjentok forslaget 24. august, også da uten hell: Lindboe: 50 og 52. Se også over, s. 154, om hans innkalling på eget ansvar.

SUMMARY

Minister of Defence Quisling and the internal military security, 1931-1933

Vidkun Quisling (1887-1945), later leader (*fører*) of the Norwegian nazi movement and 'Minister President' in occupied Norway during the Second World War, in 1931-33 served as Minister of Defence in a minority government from the Agrarian Party (*Bondepartiet*). It is argued in the article that he used this position to work systematically not only to extend and make more effective the existing military contingency measures for putting down any socialist revolution attempt, but also to introduce administrative changes that would make it possible for him personally (and illegally) to take control over the secret security forces.

Plans for an unconstitutional military operation that would leave Quisling in personal control of the armed forces and thus of the country have been found in the Defence Ministry Archive. Acting on orders directly from the Minister of Defence, military security forces and private armed groups would place the main cities under military rule, effectively securing power for Quisling in the short run. The longer-term goals of the operation are not known, but we do know that it was to be presented to the public as a measure to forestall an imminent socialist revolution, and it seems that Quisling counted on relatively broad support from the non-socialist parts of the population. To give a complete picture, the plans must be seen in conjunction with Quisling's *official* initiatives in the field of internal security.

The military security forces had been built up as a result of the revolution scare of 1918, when the government had feared that the Norwegian Labour Party might attempt to seize power by violent means. The security forces numbered well over 20 000 men and consisted of conscripts who, without they themselves knowing, had been carefully chosen for their conservative political views and who could be quickly mobilized through several separate channels. The counter-insurgency planning seems to have been very much an internal military affair, of which civilian Ministers of Defence knew little. Nevertheless, the military plans clearly stipulated that the civilian authorities were to ask for military assistance in each and every case.

The election year 1930 saw a new revolution scare, brought on partly by threatening language from the Labour Party. By pooling their resources, the non-socialist parties succeeded in temporarily halting Labour's rise to parliamentary domination, but prospects for the next election seemed grim. At the same time, the foundations of the security forces had been seriously undermined. The cancellation of many regular military exercises during the 1920s and reorganizations in the officer corps entailed that the officers seldom had any dependable basis for choosing 'reliable' conscripts for the security forces. After much internal discussion in the armed forces, the screening principle was upheld, but the security forces were reduced, in some cases by as much as 30%. A small but trustworthy force was considered to be better than a larger one that might include socialist sympathizers.

Major Quisling, unlike his civilian predecessors, had a unique knowledge of the plans and forces when he assumed office in 1931. As a young officer in the General Staff, he had been directly involved in building up and planning for the use of the secret army.

The master plan behind many of Quisling's efforts seems to have been the

so-called 'January PM', written by Captain A. F. Munthe in the General Staff in January 1931. Munthe was one of Quisling's closest political associates, a fellow Central Committee member in the proto-fascist Nordic Folk-Rising (*Nordiske Folkereising*), which harboured vague plans of a political coup. The PM argued that existing internal security arrangements were hopelessly inadequate: they did not allow for the possibility that a revolution attempt might come without any kind of forewarning, nor did they reckon with the possibility of a revolution from above, 'from a serving Labour government'. Munthe envisaged a full-scale civil war. He stressed the importance of preparing a coordinated plan for the counter-revolutionary campaign and placing it under a centralized command, not relying on dispersed, local forces that would be following orders from various Army Division generals. Munthe granted volunteer armed groups, first and foremost the semi-legal militia Defence of Society (*Samsfunnsvernet*), an important role in the counterrevolution and actually suggested that the entire task of suppressing a socialist revolution might be entrusted to this organization. The Defence of Society was rumoured to have 12–15 000 staunchly anti-socialist members, and was led by a mutual personal and political friend of Munthe and Quisling, Major R. Hvoslef. During the general revision of the internal security planning in 1930–31, several high-ranking officers had advocated official cooperation with armed volunteer forces, and the Defence of Society and other groups were in some cases actually included in official plans.

Soon after the PM was written, the combined position of Commanding General and Chief of the General Staff was unexpectedly taken over by Kristian Laake. Unlike most of the officer corps, Laake was a member of the Liberal Party (*Venstre*) and had been appointed by a Liberal government against the advice of the military authorities. He was resented in the General Staff for his willingness to accept very severe Army cuts. He did not immediately do anything about the PM. When in late July 1931 he received a letter from Quisling asking for a fundamental revision of the security plans in the direction suggested by the PM, he left it unanswered.

Seeing the Commanding General's lack of enthusiasm, Quisling lost little time in starting to implement the PM himself. Though direct intervention from the Minister in the actual internal security planning was unprecedented (quite naturally, since previous Ministers had probably known little or nothing about the plans), Quisling took the initiative in transforming and expanding the separate security units in the Oslo area into a large unified force under a central command. The January PM had assumed that the main battle with the 'reds' would take place in or near the capital. Quisling, and the Army general in charge of the Oslo force, left ample room in their plans for the volunteers they believed would come 'rushing in'.

The Commanding General was much more sceptical as to the value of volunteers, and strenuously resisted Quisling's efforts in 1932–33 to integrate volunteer formations, including Defence of Society, into the military structure. It transpired that Quisling wanted not simply to use volunteers to swell the ranks of the proper military forces, but would allow them to operate as separate formations under their own leaders. This, Laake pointed out, would drastically weaken the military control over them. Despite Laake's many protests, Quisling forced his own arrangement through in the end, thereby giving the Defence of Society its

covered 'official' military status. In the tentative plans for seizing power, full use was to be made of the private armed groups as separate units.

Along the same tack, Quisling also played an important part in giving official status to various organizations that offered voluntary military training to patriotic youths. It is argued that these organizations were at least partly motivated by the wish to have 'reliable' troops to hand in the event of socialist disturbances. Intriguingly, the January PM had suggested that voluntary military training could serve as a useful cover for the Defence of Society as the official anti-insurgency force, since its real purpose could not be revealed.

An all-important spoke in Quisling's wheel, and the one that most clearly demonstrates the relationship between his official initiatives and his tentative plans for grasping power, is a set of 'Regulations Regarding Military Areas' distributed from the Ministry of Defence to the Army Divisions in January 1932. Presented as a collection of the various regulations in force, the document actually attributed to the military security forces powers they did not have under law, and suggested that Quisling's Ministry could order them to be deployed. According to Quisling's 1932 document, the Ministry could on its own authority order the Army to place any area under military rule, supplanting local civilian authorities and making void the constitutional duty not to resort to arms against the population except at the express bidding of these authorities. This result was reached by skilful misinterpretation and stretching of earlier regulations. Despite some protests, the new regulations were accepted as valid by the military leadership. Because they were not to be distributed to lower echelons except when they were to be used, the possibility of adverse criticism was slight. In a crisis, field officers and civilian authorities alike would face a set of rules totally unknown to them, but backed by the full authority of the Ministry of Defence and the military command structure; and would have to decide, at the spur of the moment, whether or not to follow them. These dubious regulations were kept secret from all civilian authorities, including the Ministry of Justice, other than Quisling's own Ministry.

The fact that the regulations were accepted by the military leadership raises grave perspectives. It may well mean that the unconstitutional operation that Quisling planned could have succeeded. It is likely that Quisling was aided in his efforts by the fact that many officers had little confidence in the political system which – in their view – allowed the armed forces to decay to the point of uselessness, and was dangerously unresponsive to the danger from the Left. The traditional political authorities had not given the military sufficient means to fight either external or internal enemies effectively. In conservative circles, faith in the parliamentary system was wavering. Quisling was not by far the only officer who felt that the political situation demanded new, perhaps drastic measures, and that, for a start, the military should be given more leeway in eventual internal struggles. This circumstance probably weakened any military resistance to Quisling's more questionable dealings.

Nils Ivar Agøy, f. 1959. *Cand. philol.* 1987, *cand.theol.* 1988. *Arbeider som NAVF-stipendiat tilknyttet Institutt for fredsforskning og UiO med et prosjekt om den norske militæretatens forhold til «den indre fiende» i tiden ca. 1910–1940. Adresse: PRIO, Fuglehauggt. 11, 0260 Oslo.*